

Datowanie luminescencyjne

Alicja Chruścińska

***Instytut Fizyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń***

Datowanie luminescencyjne

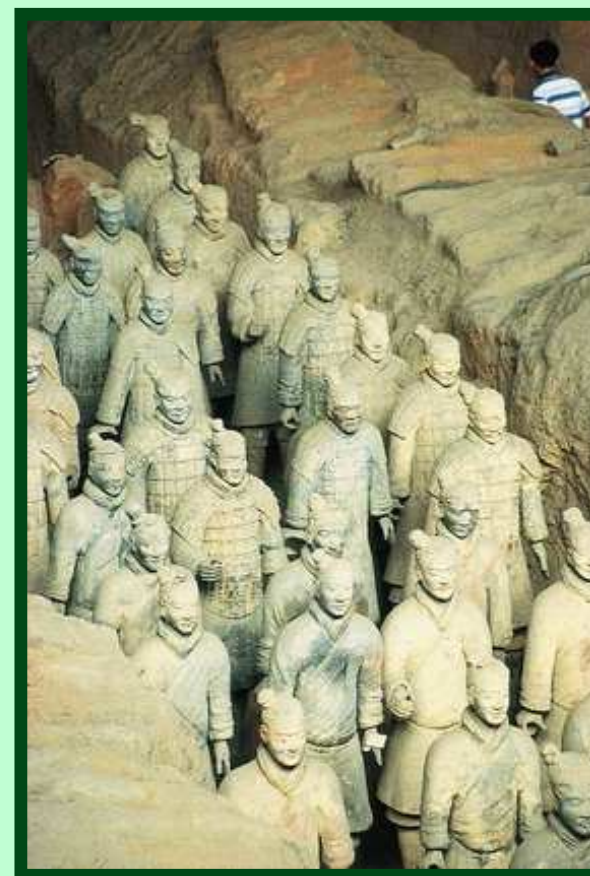
- Do czego może się przydać?
- Podstawowy model stymulowanej luminescencji
- Zasada datowania luminescencyjnego
- Dawka roczna – główne problemy
- Ciekawe wyzwania

*Instytut Fizyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

Do czego może się przydać?

Datowanie ceramiki archeologicznej

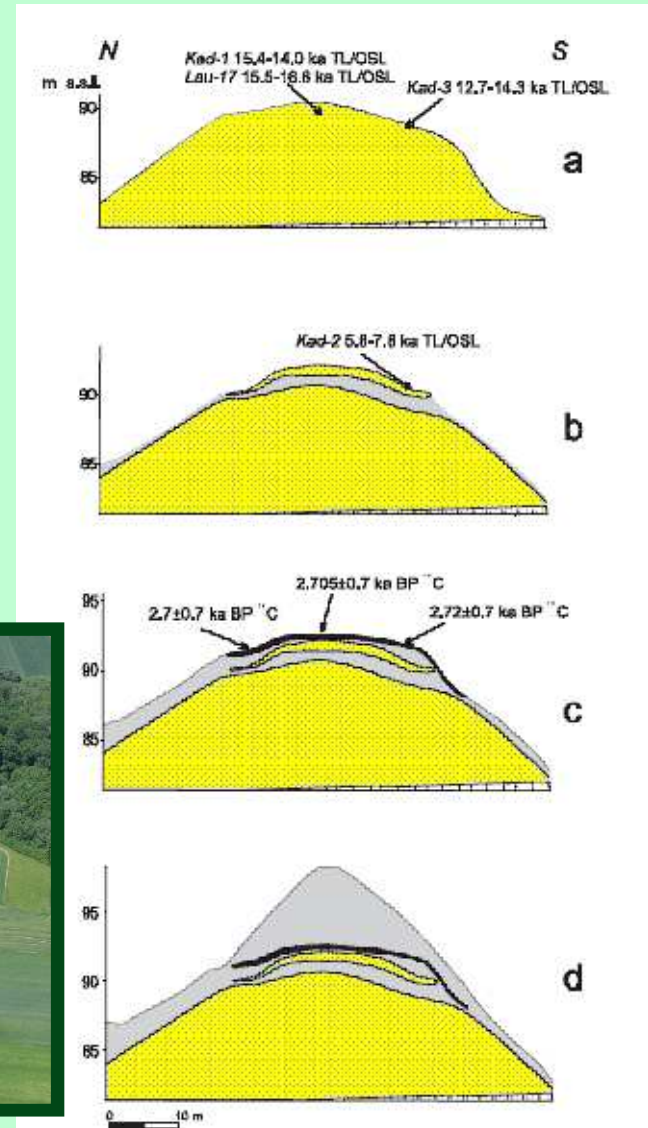

Datowanie luminescencyjne

Do czego może się przydać?

Datowanie czwartorzędowych osadów geologicznych

Datowanie luminescencyjne

Do czego może się przydać?

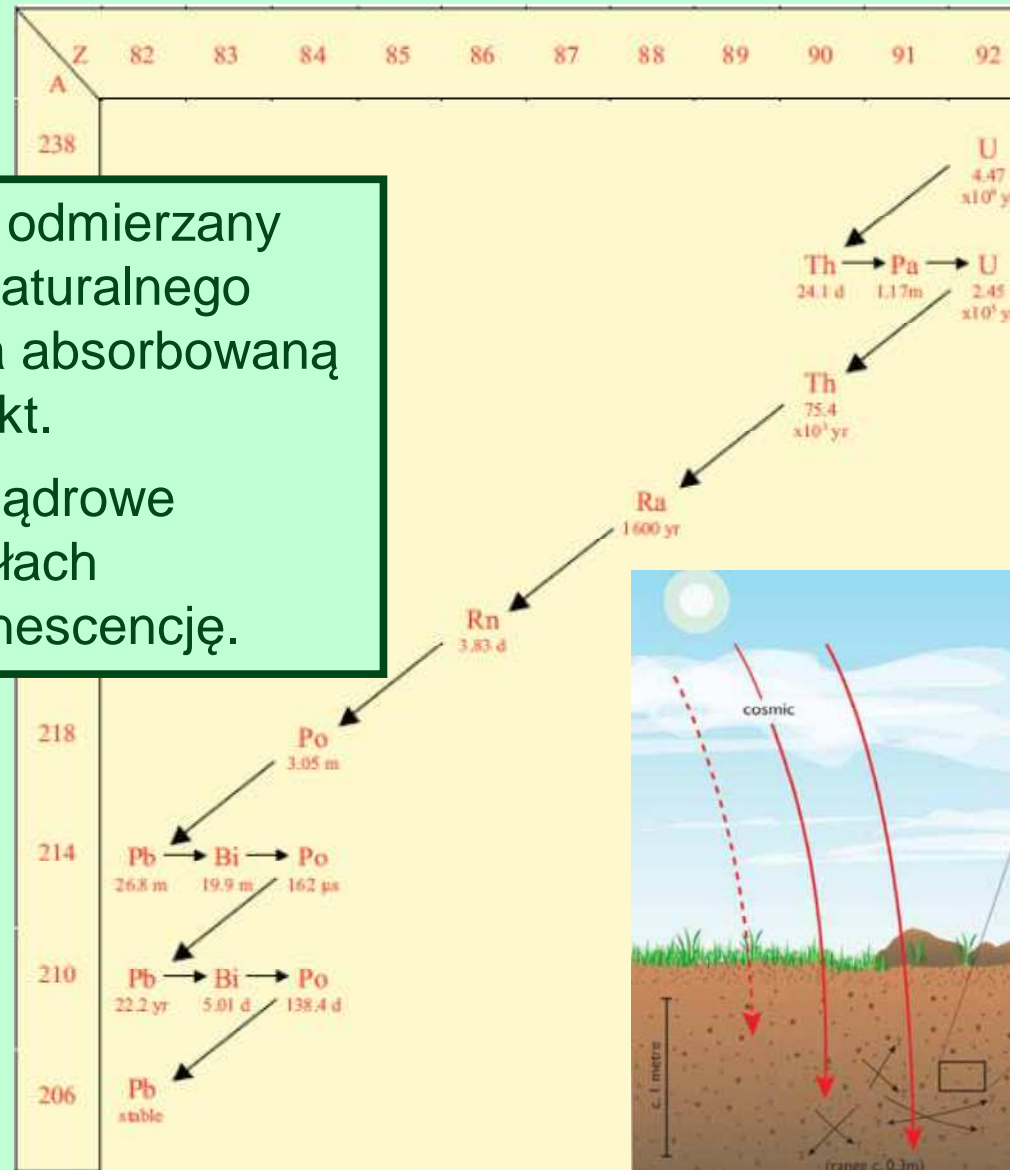
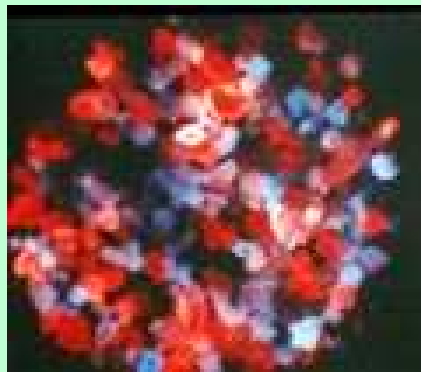
Z	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92
A											
	238										U

Datowanie luminescencyjne

Do czego może się przydać?

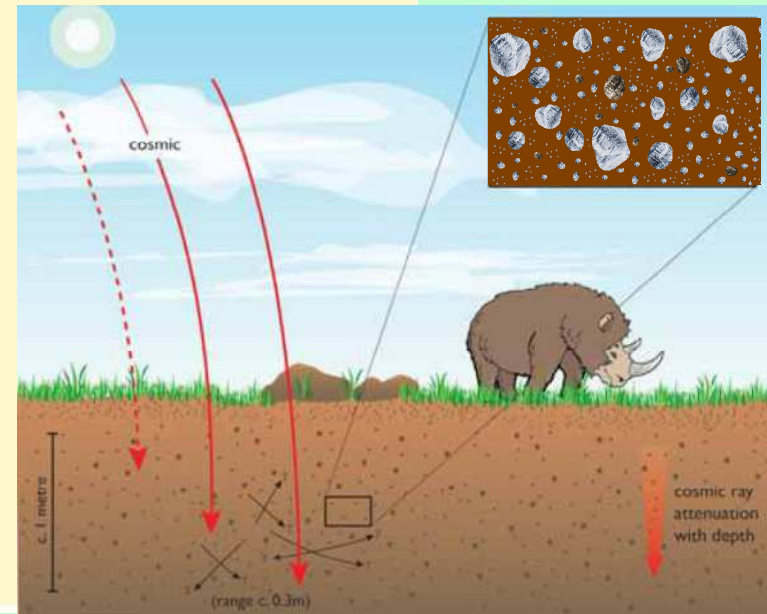
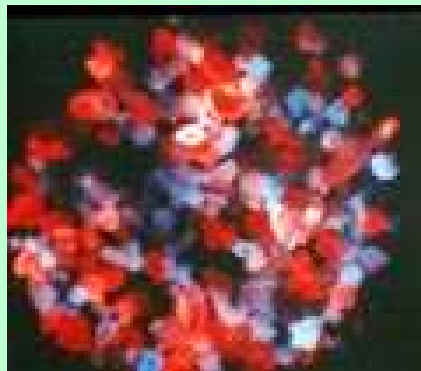
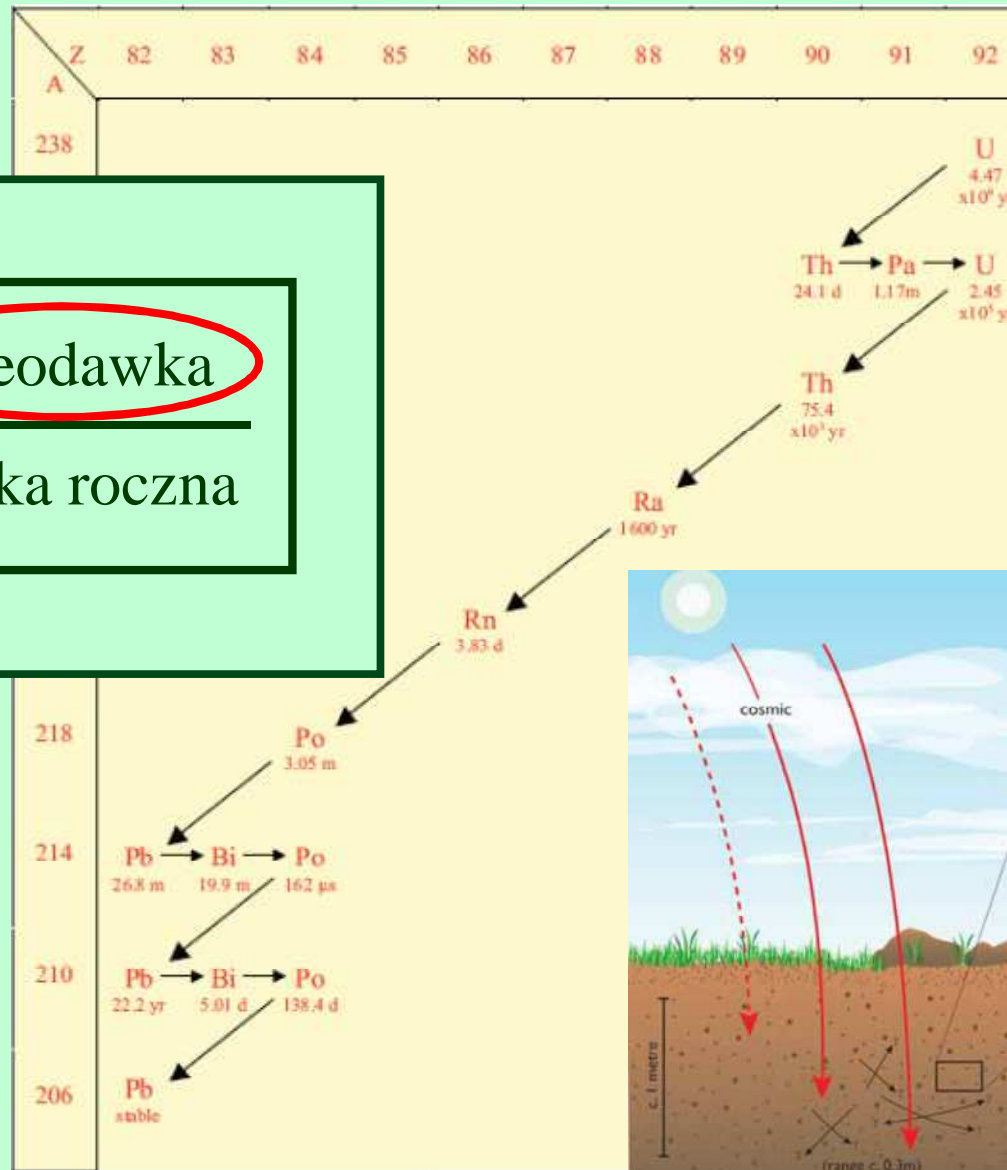
- Upływ czasu jest odmierzany wielkością dawki naturalnego promieniowania tła absorbowaną przez badany obiekt.
- Promieniowanie jądrowe generuje w minerałach stymulowaną luminescencję.

Datowanie luminescencyjne

Do czego może się przydać?

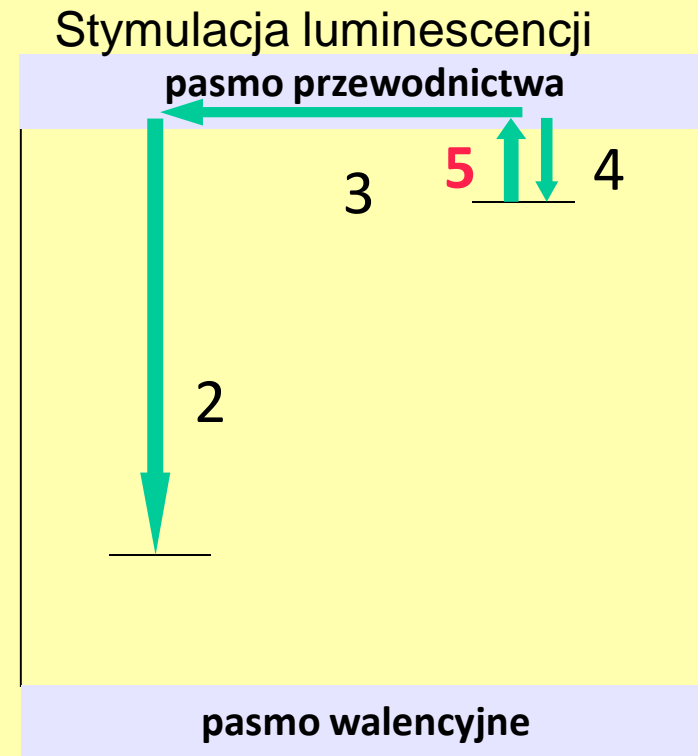
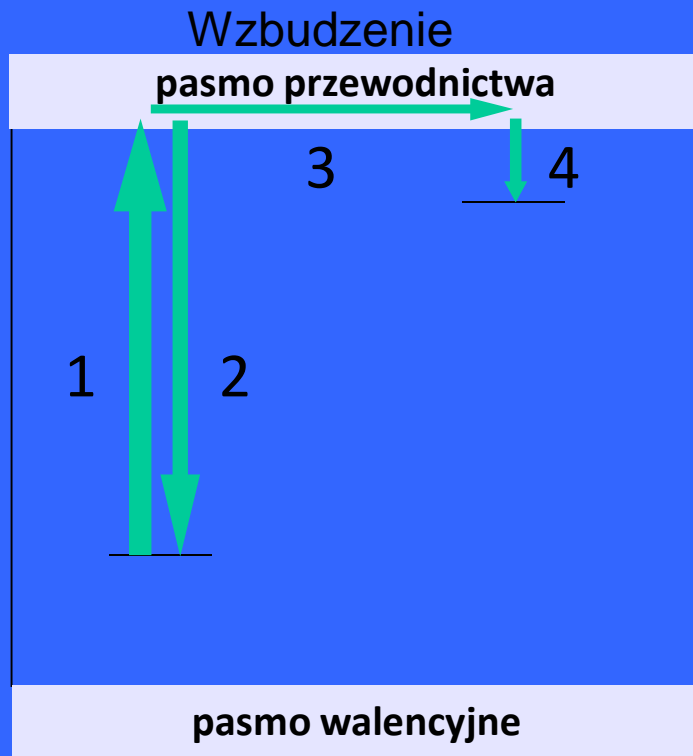
$$\text{wiek} = \frac{\text{paleodawka}}{\text{dawka roczna}}$$

Datowanie luminescencyjne

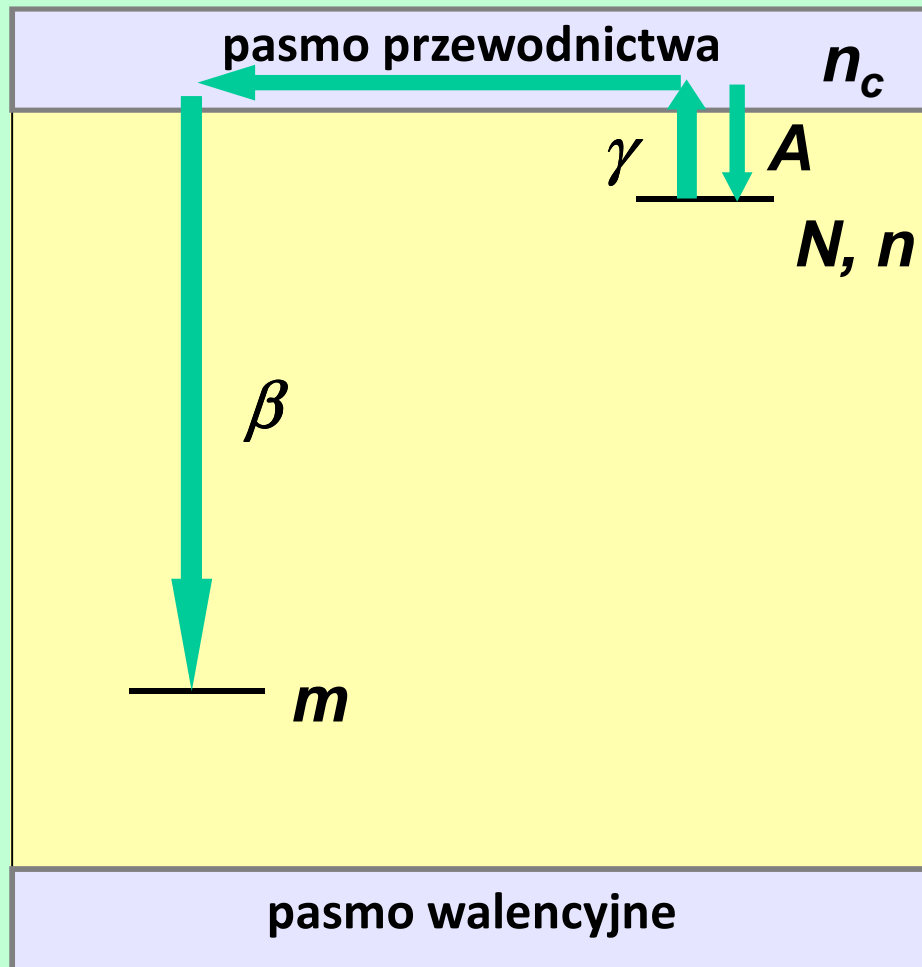
Podstawowy model stymulowanej luminescencji

- 1 – wzbudzenie przez promieniowanie
- 2 – rekombinacja promienista na centrum luminescencyjnym
- 3 – transport w paśmie przewodnictwa
- 4 – pułapkowanie
- 5 – stymulacja luminescencji

Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

$$\frac{dn}{dt} = -f n + A(N - n)n_c;$$

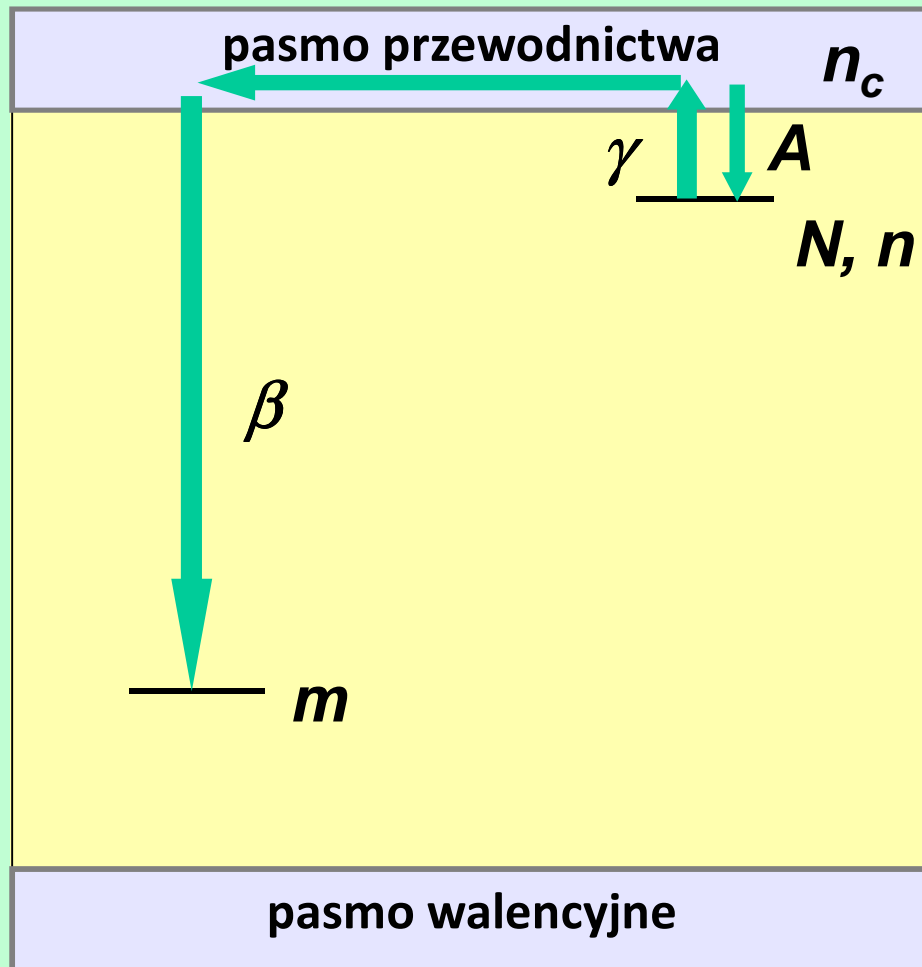
$$\frac{dm}{dt} = -\beta m n_c;$$

$$\frac{dn_c}{dt} = f n - A(N - n)n_c - \beta m n_c;$$

i warunki początkowe

$$I(t) = -\frac{dm}{dt}$$

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

Stymulacja

$$\frac{dn}{dt} = -f n + A(N - n)n_c;$$

$$\frac{dm}{dt} = -\beta m n_c;$$

$$\frac{dn_c}{dt} = f n - A(N - n)n_c - \beta m n_c;$$

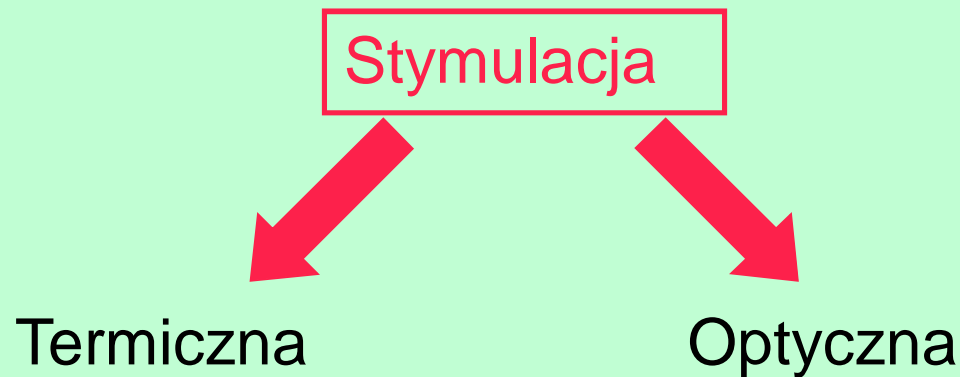
i warunki początkowe

$$I(t) = -\frac{dm}{dt}$$

Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

TL - termoluminescencja:

$$f = s \exp(-E_T/kT)$$

E_T – termiczna głębokość pułapki

s – czynnik częstościowy

T - temperatura

OSL - optycznie stymulowana luminescencja:

$$f = f \sigma (E_T, h\nu, T)$$

σ – optyczny przekrój czynny

ϕ – strumień fotonów stymulacji

TL i OSL wykorzystywane są do badania stanów pułapkowych
parametry wyróżniające pułapkę:

TL – (E_T, s)

OSL – σ

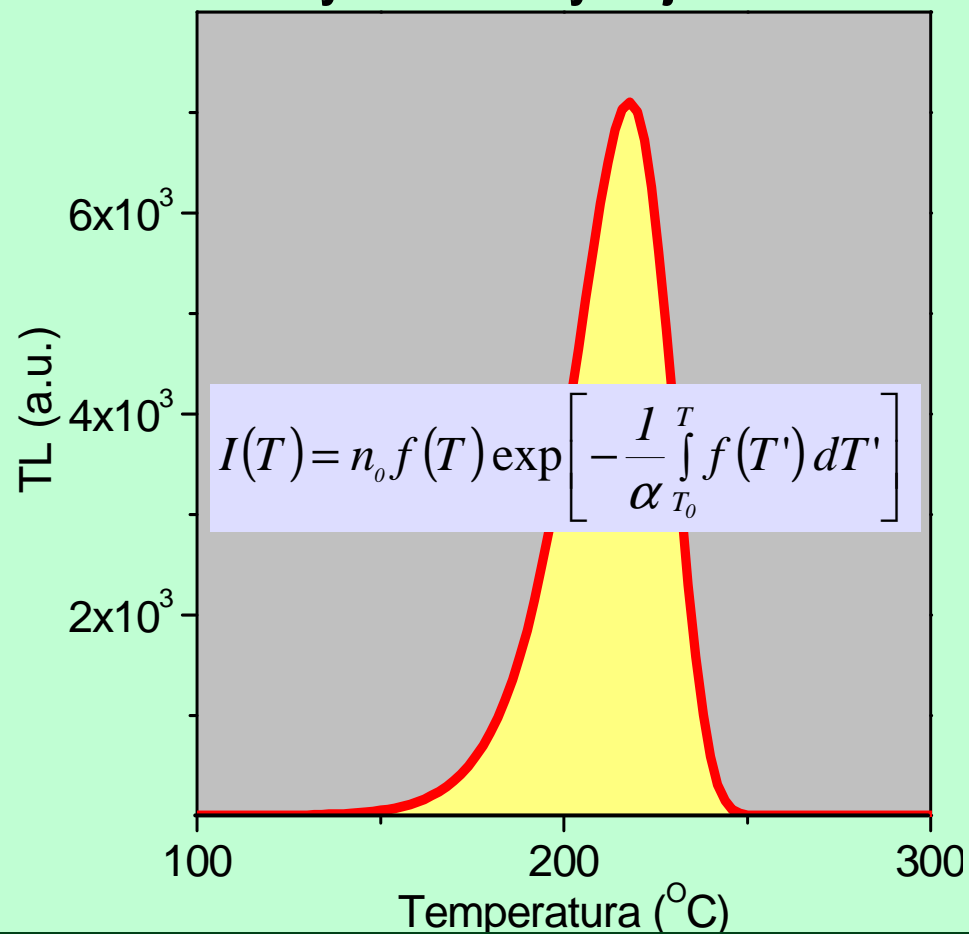
Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

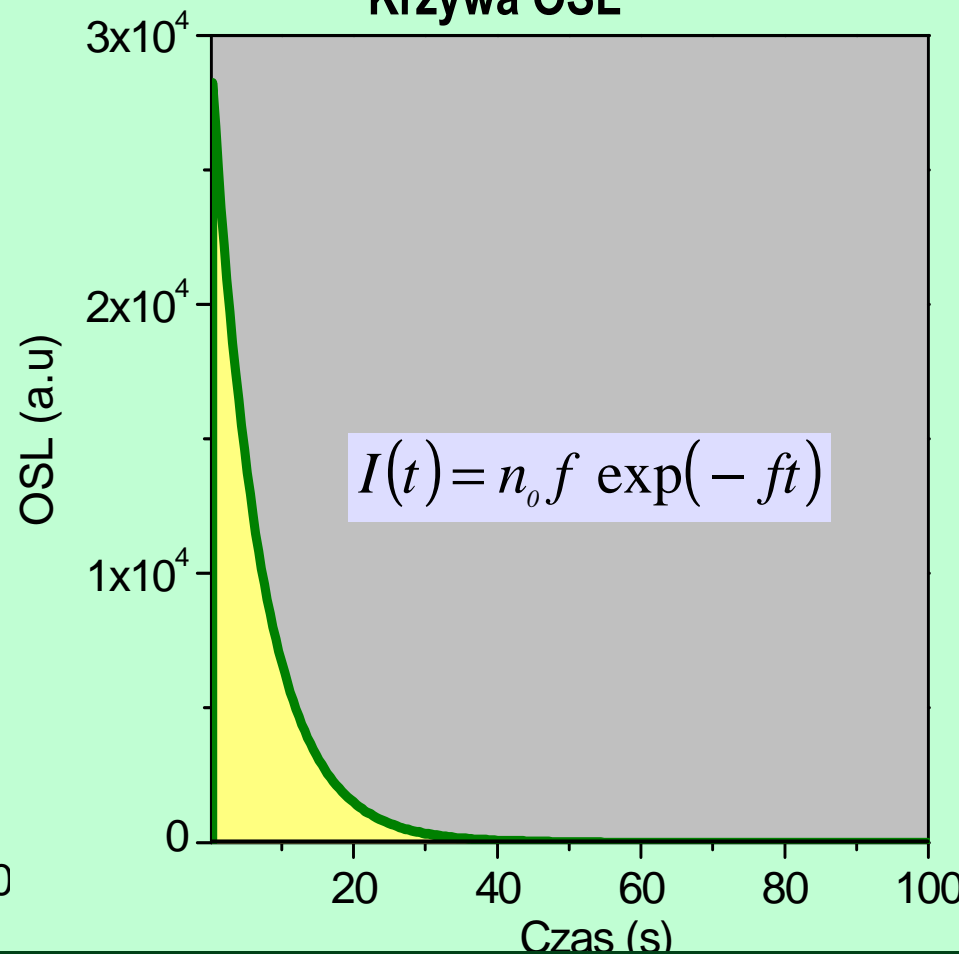
$$I(t) = -\frac{dm}{dt}; \quad f = s \exp\left(-\frac{E}{kT}\right); \quad T = T_0 + \alpha t$$

$$I(t) = -\frac{dm}{dt}; \quad f = \phi \sigma = \text{const}$$

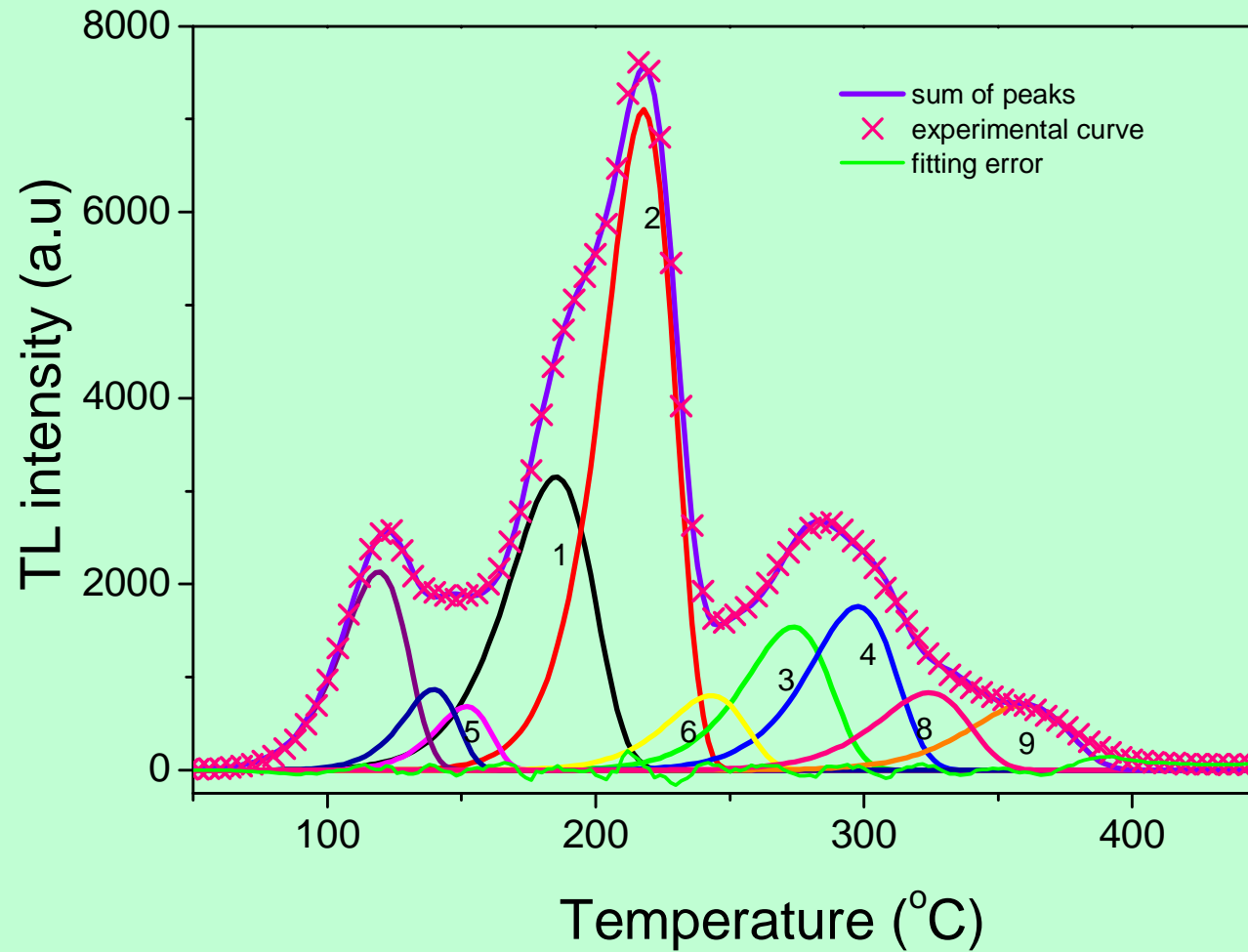
Krzywa TL - krzywa jarzenia

Krzywa OSL

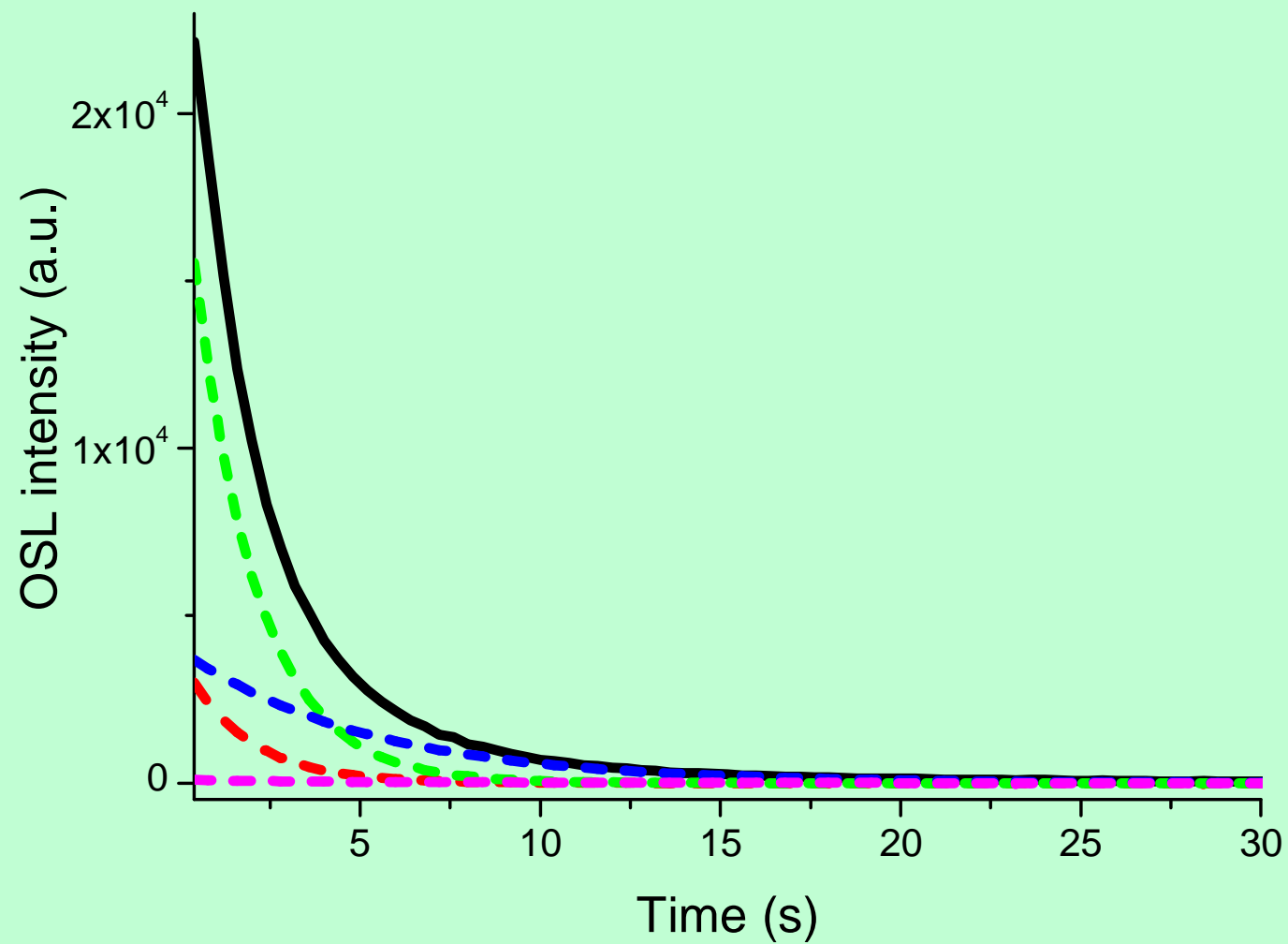

TL kwarcu

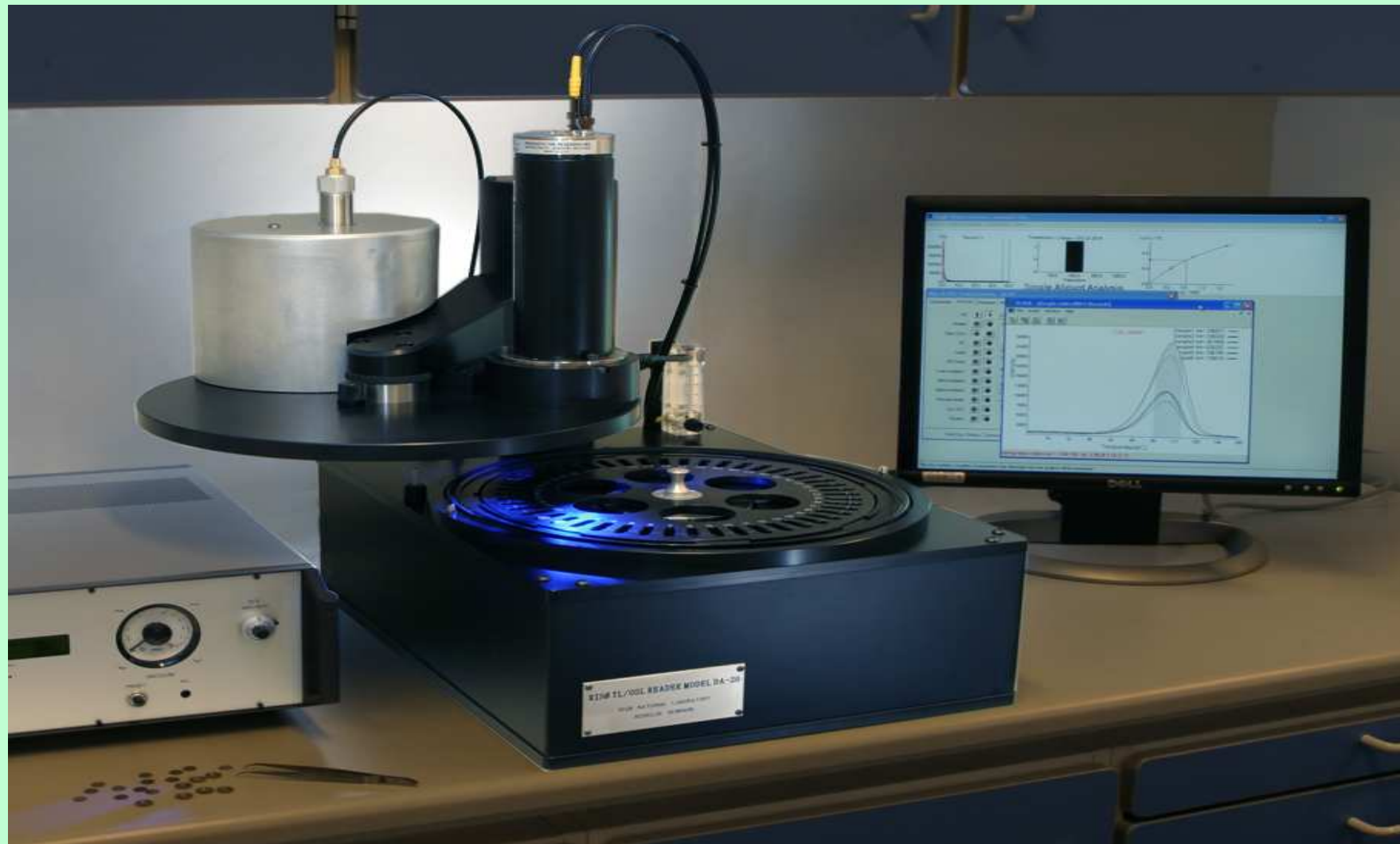

OSL kwarcu

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

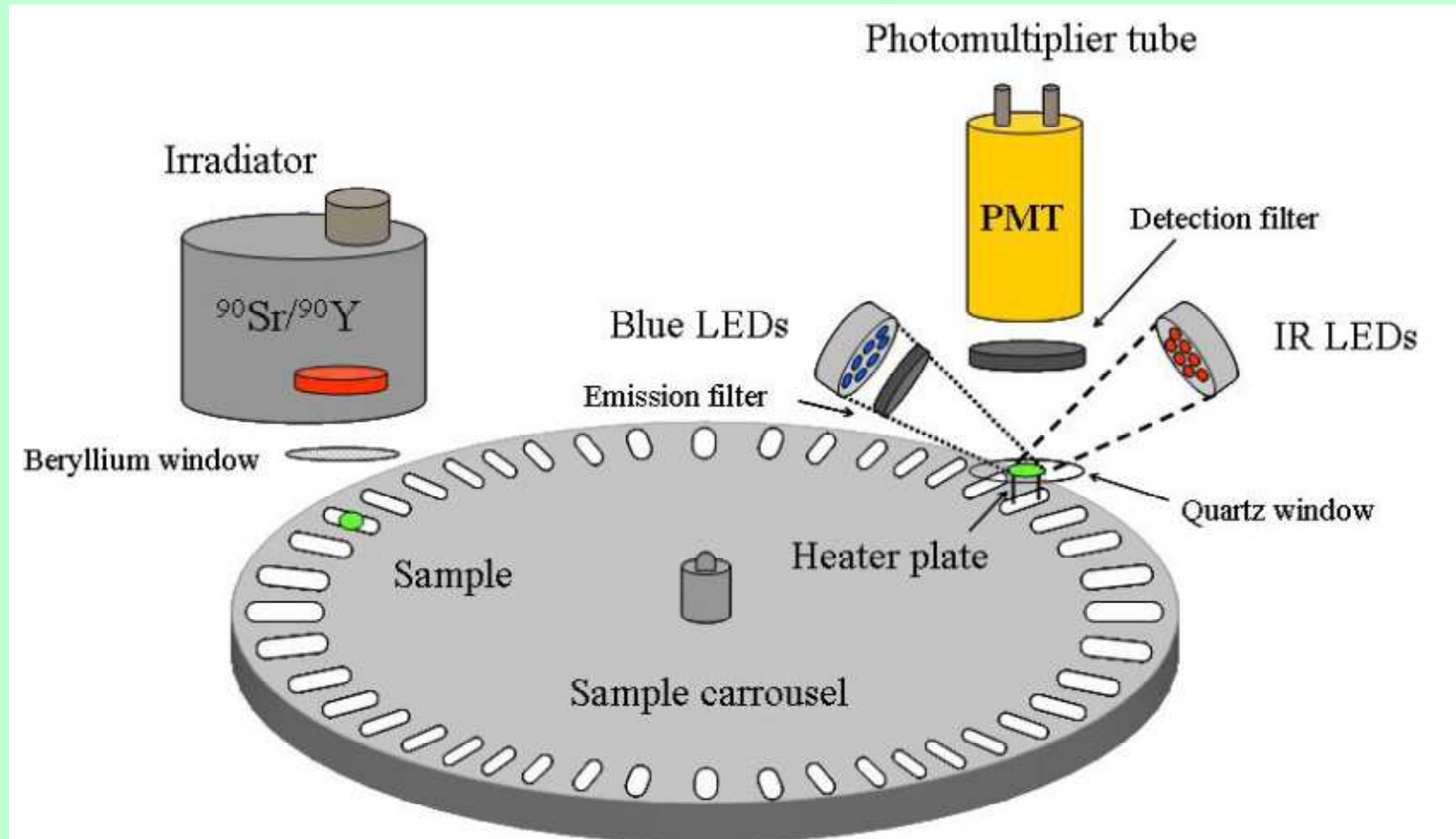
Układ pomiarowy

Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

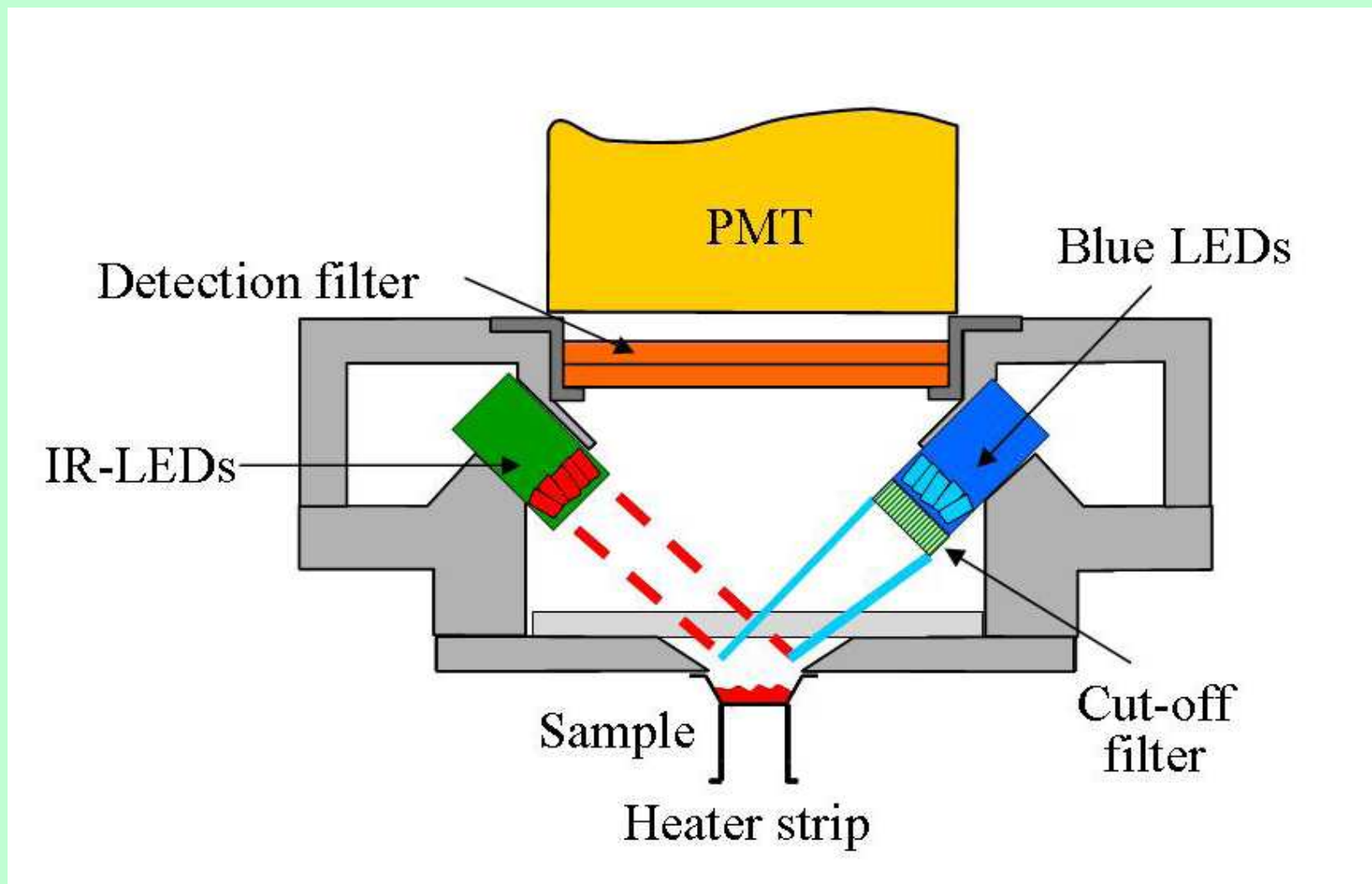
Układ pomiarowy

Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

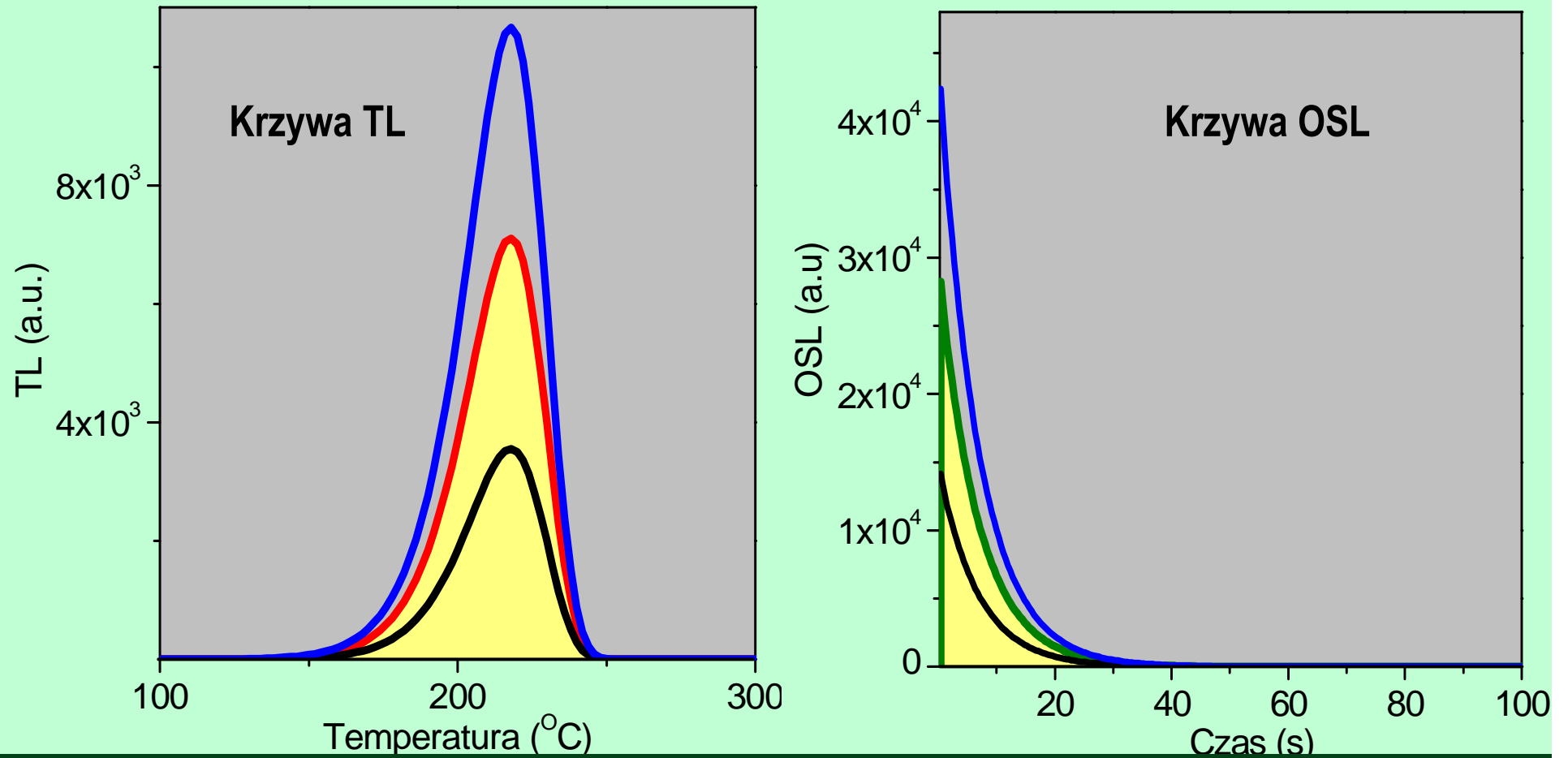
Układ pomiarowy

Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

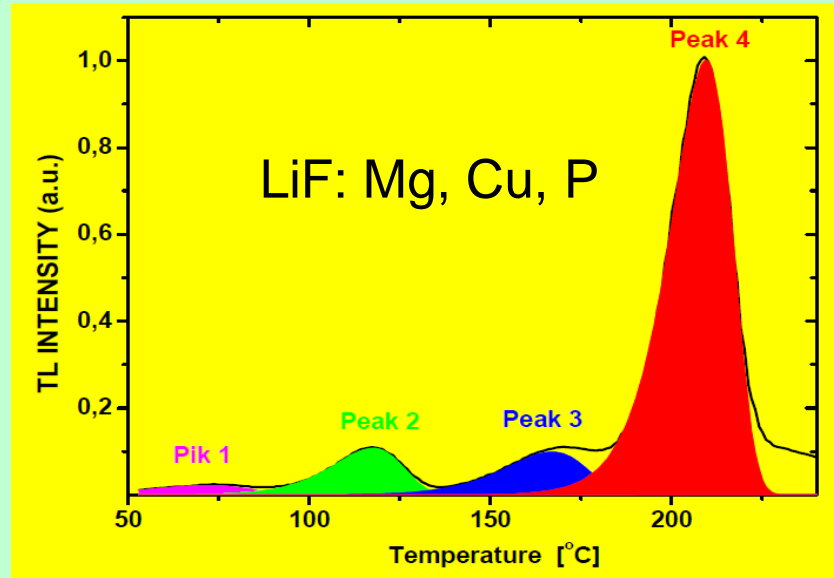
natężenie luminescencji proporcjonalne do dawki wzbudzenia

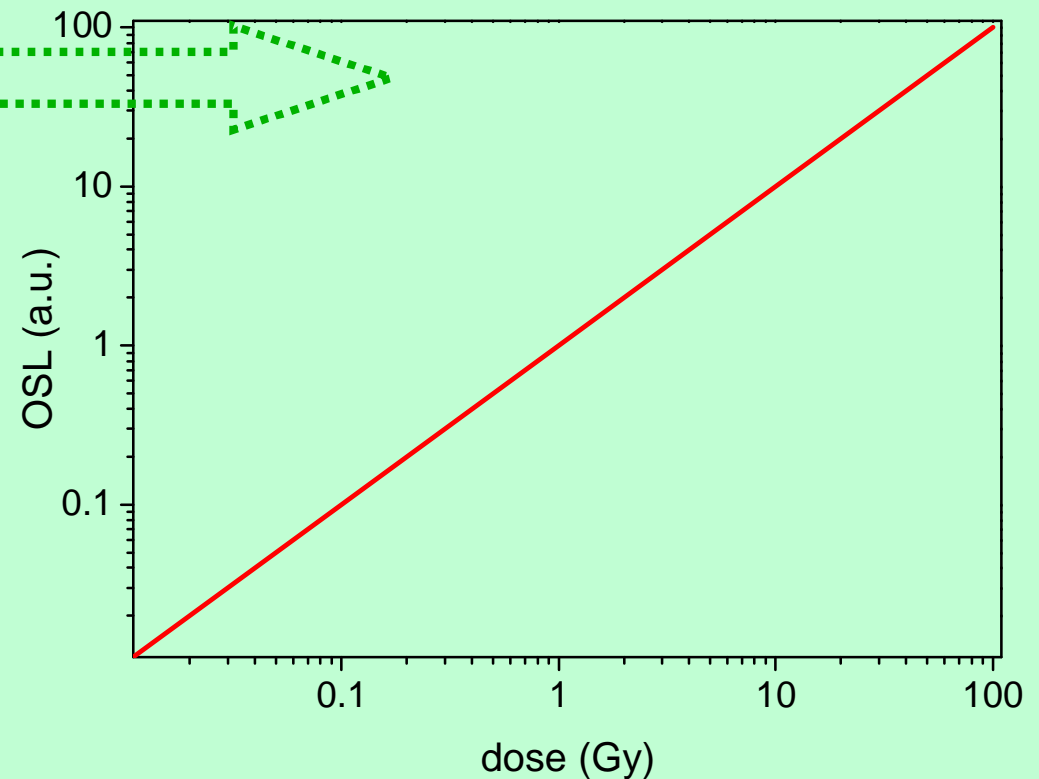
Datowanie luminescencyjne

Podstawowy model stymulowanej luminescencji

Zakres liniowej odpowiedzi dozymetrów TL/OSL na dawkę ($10^{-5} - 10^2$ Gy)

tzw. krzywa wzrostu

TL głównie LiF: Mg, Cu, P
(pik około 200°C /detekcja: ~410nm)

OSL głównie Al₂O₃:C
(stymulacja: 532nm /detekcja: ~410nm)

Zastosowania

dozymetria retrospektywna

dawka retrospektywna = wiek · dawka roczna

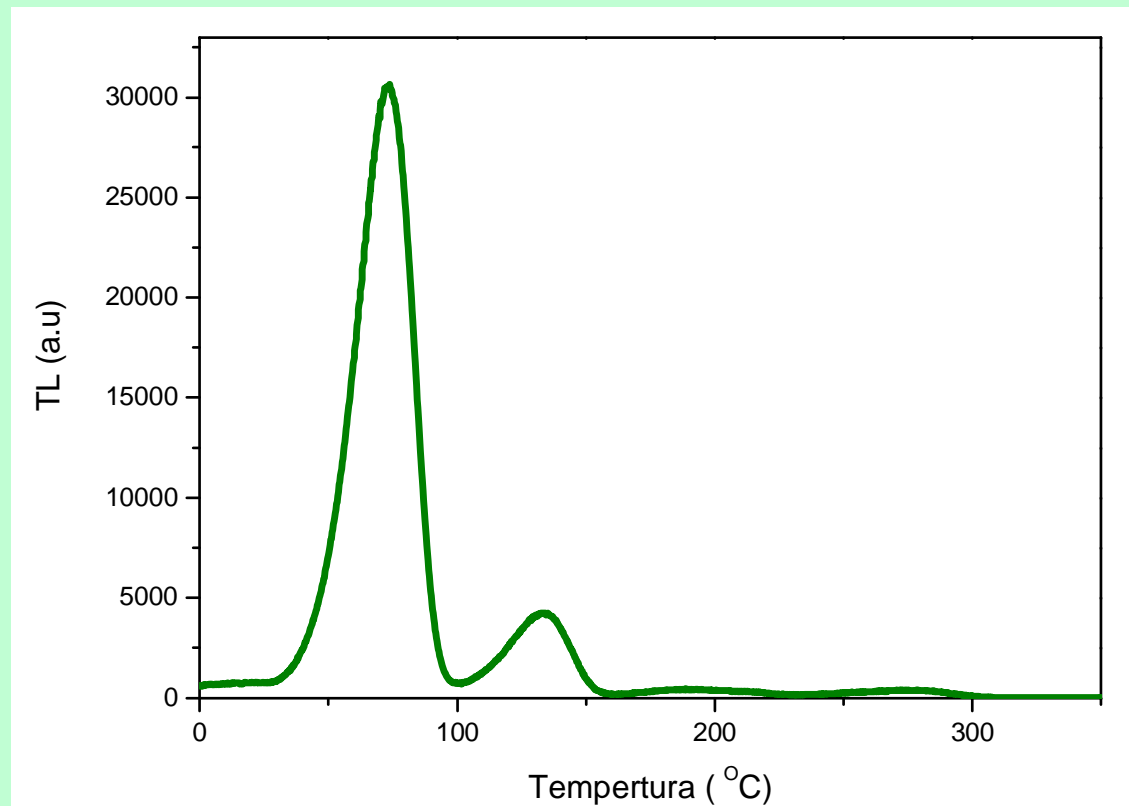
dawka retrospektywna = wiek · dawka roczna + **dawka awaryjna**

Zastosowania

pułapki = defekty → **badania jakości kryształów**

Luminescencja stymulowana jest niepożądana w materiałach, które powinny wydajnie świecić, np. w scyntylatorach.

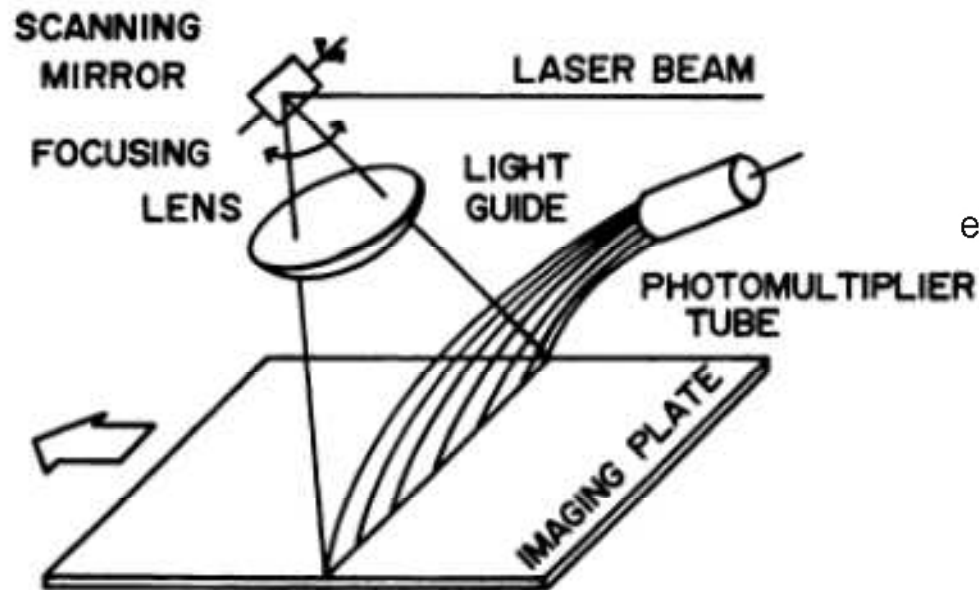
np.: S. Menon, et al., TSL, OSL and ESR studies in $\text{ZnAl}_2\text{O}_4:\text{Tb}$ phosphor *J. Lumin.* 128, (2008), 1673
S.S. Novosad, et al., Recombination processes in the $\text{Y}_3\text{Al}_5\text{O}_{12}:\text{Ce}^{3+}$ scintillator, *Inorg. Mat.* 44 (2008), 515

Zastosowania

obrazowanie → diagnostyka rentgenowska:

płytki PSP
(Photostimulable Phosphor)

Storage

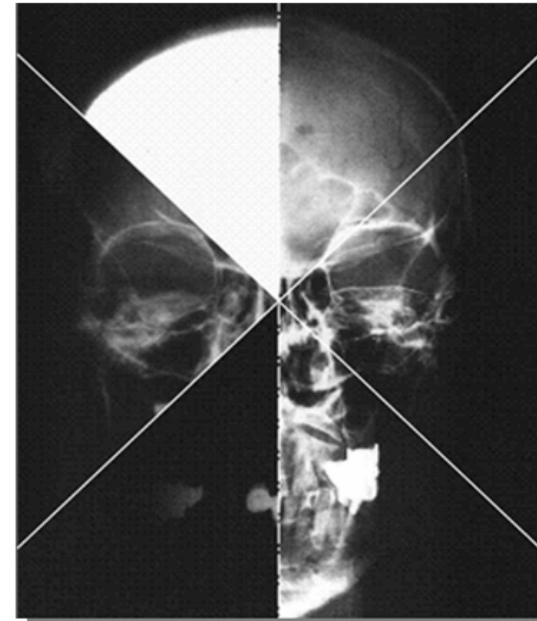
film system

storage phosphor

under-exposed

normal

over-exposed

under-exposed

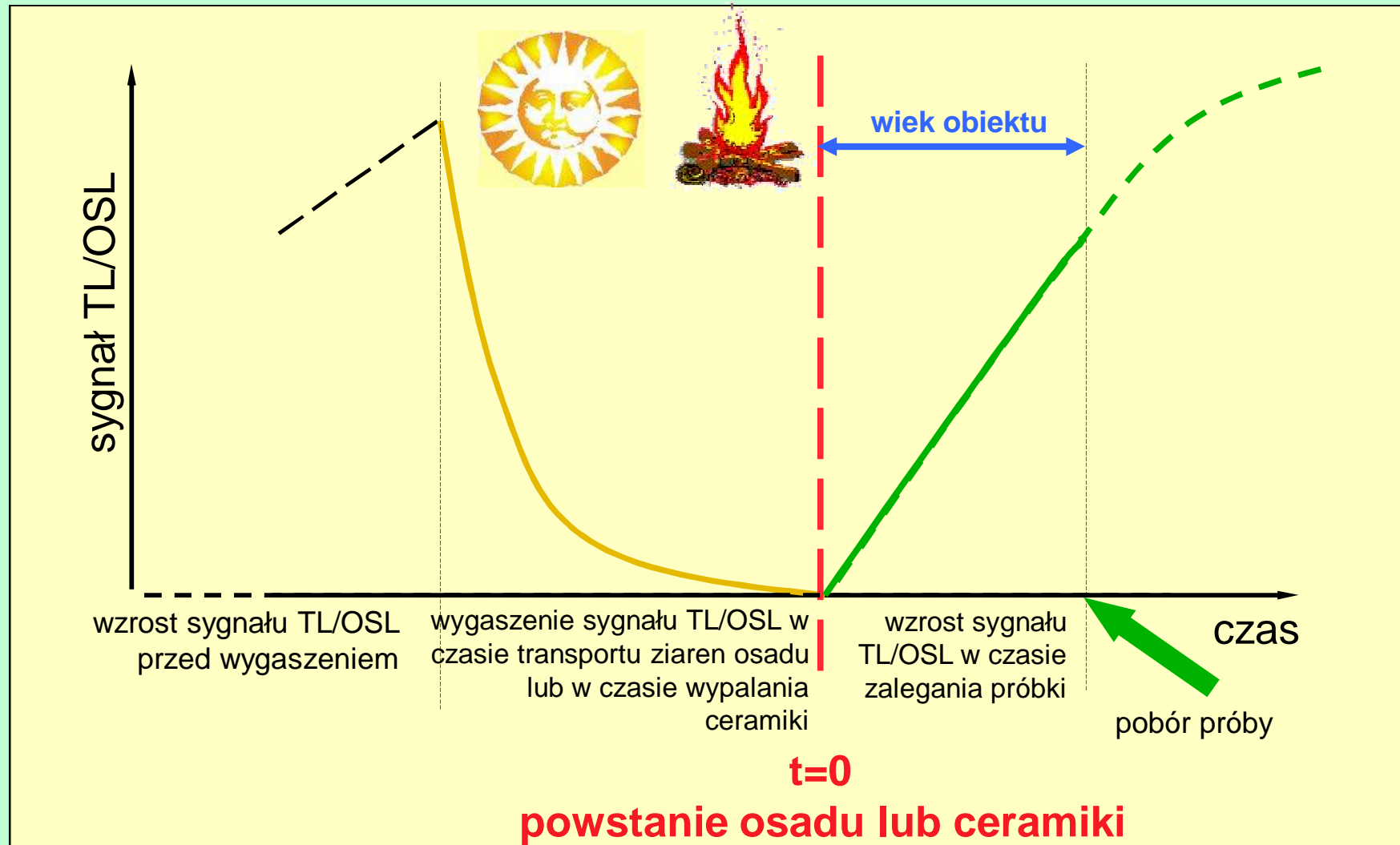
normal

over-exposed

Materiały: BaFBr:Eu²⁺, RbBr:Ga⁺,
CsBr:Ga⁺, CsBr:Eu

Zasada datowania luminescencyjnego

Historia ziarna kwarcu

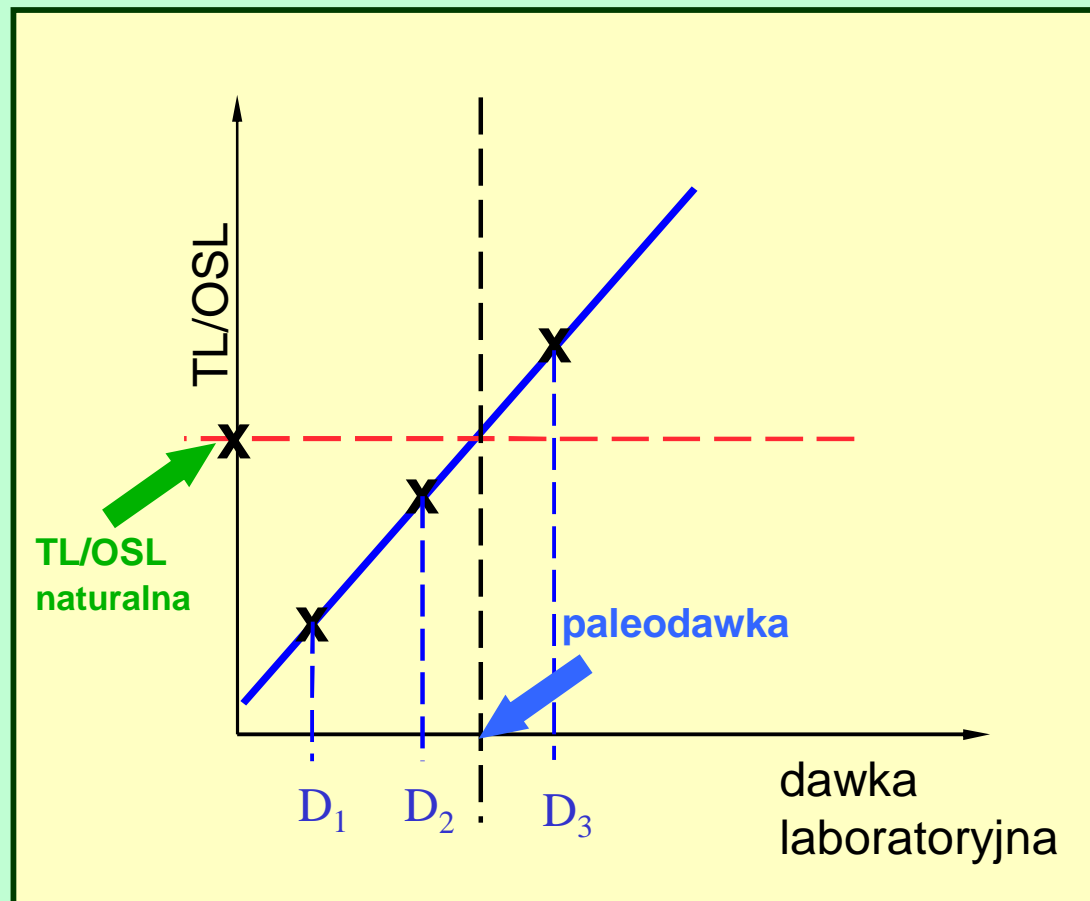

Datowanie luminescencyjne

Zasada datowania luminescencyjnego

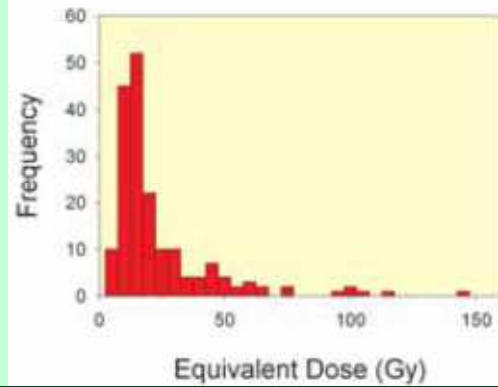
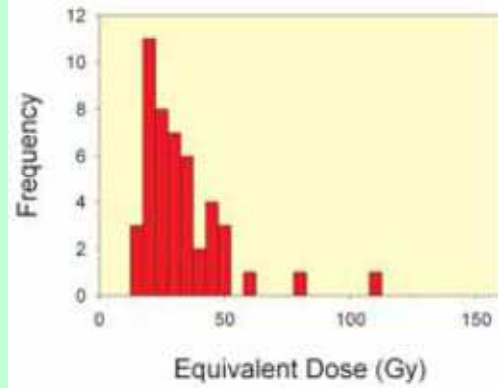
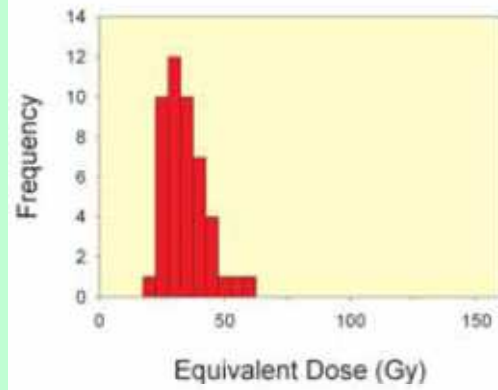
$$\text{wiek} = \frac{\text{paleodawka}}{\text{dawka roczna}}$$

TL/OSL $\rightarrow$ paleodawka

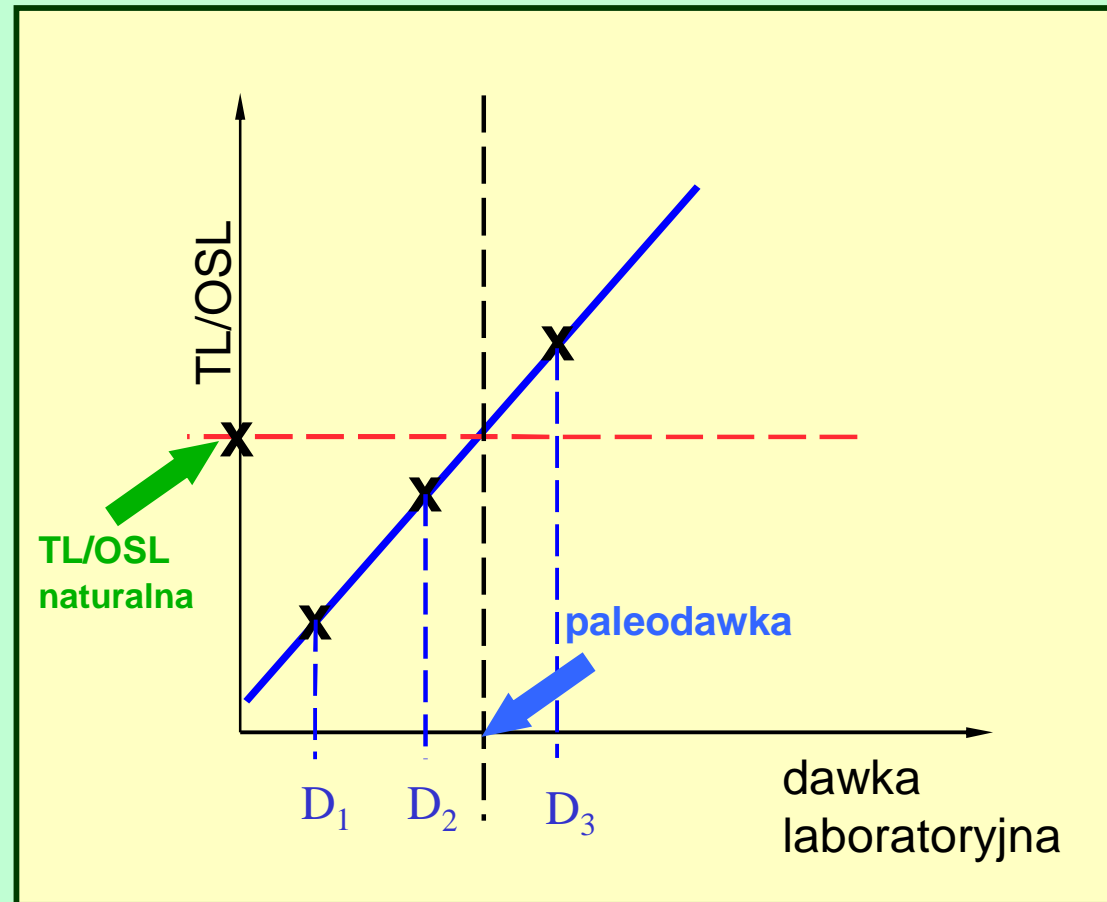

Datowanie luminescencyjne

Zasada datowania luminescencyjnego

TL/OSL → paleodawka

Datowanie luminescencyjne

Zasada datowania luminescencyjnego

$$\text{wiek} = \frac{\text{paleodawka}}{\text{dawka roczna}}$$

detektor germanowy XtRa GX1520
wydajność 15%, osłona pasywna;
analyzer wielokanałowy – Model1510
Canberra System 100 MCA
program do analizy widm SAMPO'90

spektrometria gamma

dawka roczna ?

dozymetria TL/OSL

Dawka roczna

Składniki dawki rocznej dla „przeciętnej” próbki ceramiki - ziarna do 8 μm

	α	β	γ	razem
Potas	-	16	5	21
Rubid	-	0.5	-	0.5
Tor	21	6	10	37
(po ^{220}Rn)	(1)	(4)	(6)	(22)
Uran ($^{238}\text{U}+^{235}\text{U}$)	24	8	7	39
(po ^{222}Rn)	(13)	(5)	(7)	(25)
Prom. kosm	-	-	3	3
razem	45	30	25	100

^{40}K – 1%, ^{87}Rb – 1 ppm, ^{232}Th – 10 ppm, ^{238}U – 3 ppm

Dawka roczna

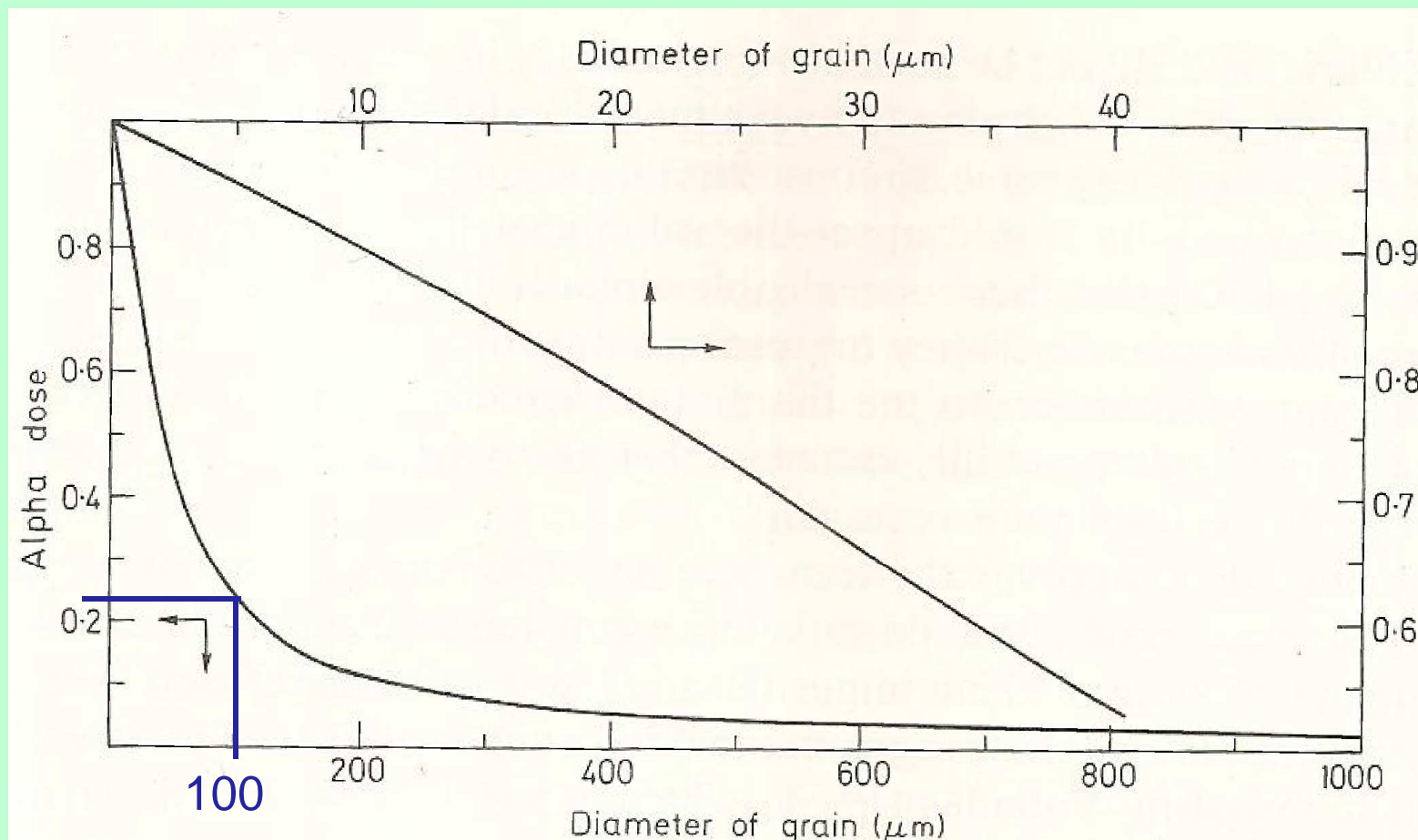
Składniki dawki rocznej dla „przeciętnej” próbki ceramiki - trawione ziarna o pierwotnej średnicy ok. 100 μm

	α	β	γ	razem
Potas	-	30	8	38
Tor	-	10	19	29
(po ^{220}Rn)	-	(6)	(11)	(17)
Uran ($^{238}\text{U}+^{235}\text{U}$)	-	16	12	28
(po ^{222}Rn)	-	(9)	(11)	(20)
Prom. kosm	-	-	5	5
razem	-	56	44	100

^{40}K – 1%, ^{87}Rb – 1 ppm, ^{232}Th – 10 ppm, ^{238}U – 3 ppm

Dawka roczna

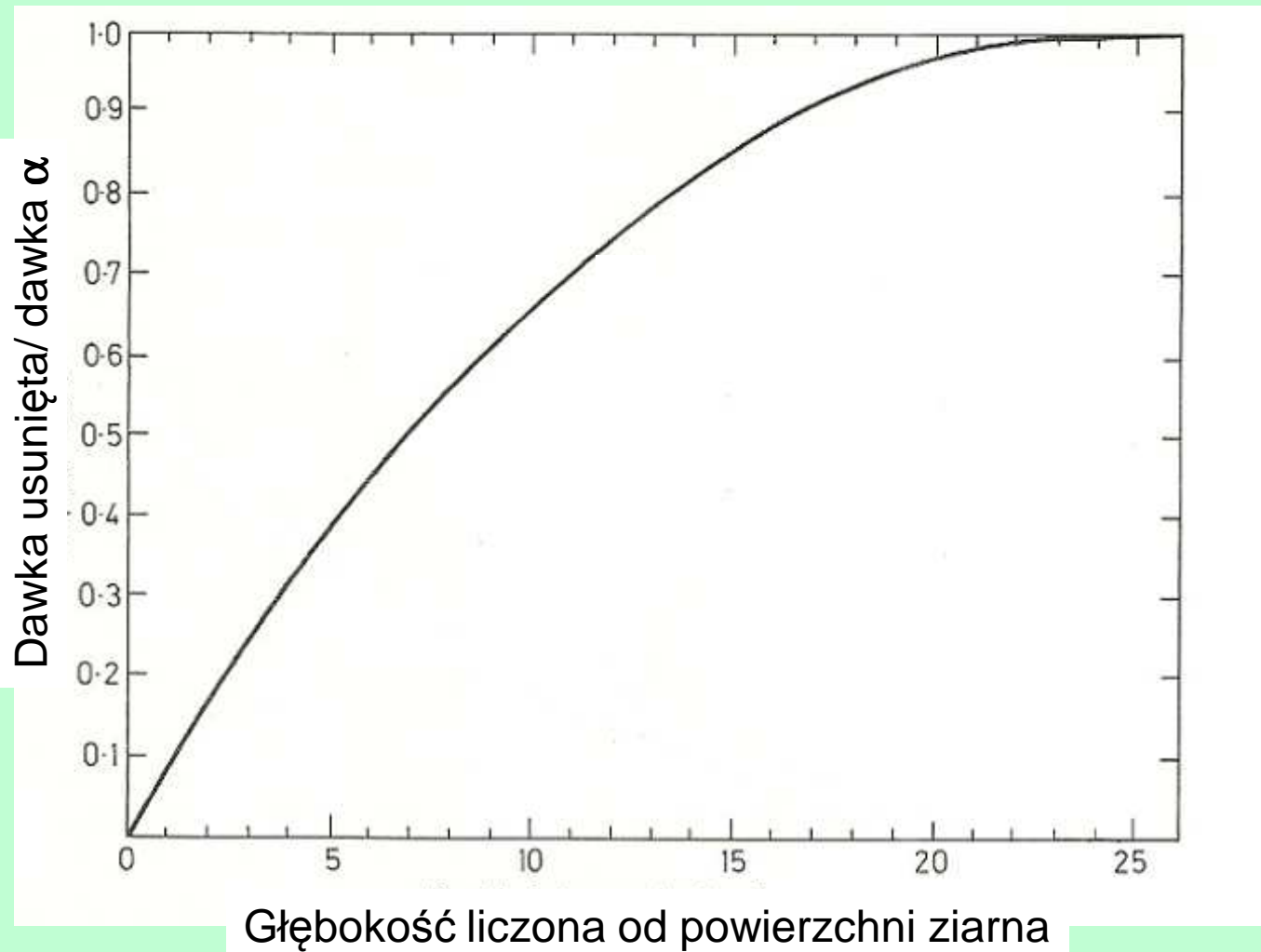
Średnia dawka α zaabsorbowana przez ziarno kwarcu w matrycy o równej aktywności uranu i toru względem analogicznej dawki dla ziarna o średnicy $8 \mu\text{m}$.

Datowanie luminescencyjne

Dawka roczna

Część dawki α zaabsorbowanej przez ziarno kwarcu „usuwana” przez trawienie powierzchni ziarna.

Dawka roczna

Podstawowe założenie:

w czasie akumulacji paleodawki moc dawki promieniowania jest stała

Najważniejsze problemy:

ucieczka radonu ($^{222}\text{Rn} - T_{1/2} = 3.8$ dnia)

wilgotność i jej zmiany w czasie

niejednorodność otoczenia obiektu

Dawka roczna

najprostszy przypadek

jednorodna warstwa osadu

$$D_r = \cancel{D_\alpha} + T_\beta W_\beta D_\beta + W_\gamma D_\gamma$$

poprawki uwzględniające

wilgotność osadu: W_β , W_γ

(wilgotność 20 – 40%)

poprawka związana z absorpcją
promieniowania β w ziarnie oraz
trawieniem: T_β

(dla ziarna 100 μm – $T_\beta = 0.9$)

ceramika archeologiczna

$$D_r = \cancel{D_\alpha} + T_\beta W_\beta D_\beta^i + D_\gamma$$

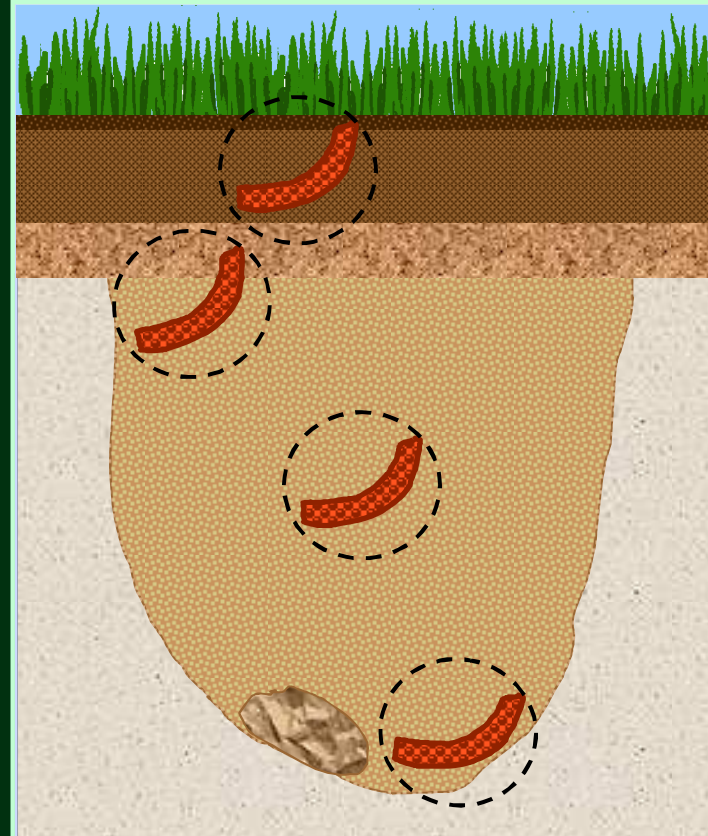
Dawka γ zewnętrzna i wewnętrzna

$$D_\gamma = p W_\gamma^i D_\gamma^i + (1-p) W_\gamma^e D_\gamma^e$$

p - zależne od kształtu i rozmiaru próbki → są dostępne tabele

Problemy:

- ograniczona masa próbki ($D_\beta^e \uparrow$)
- niejednorodne otoczenie próbki (złożone D_γ^e)

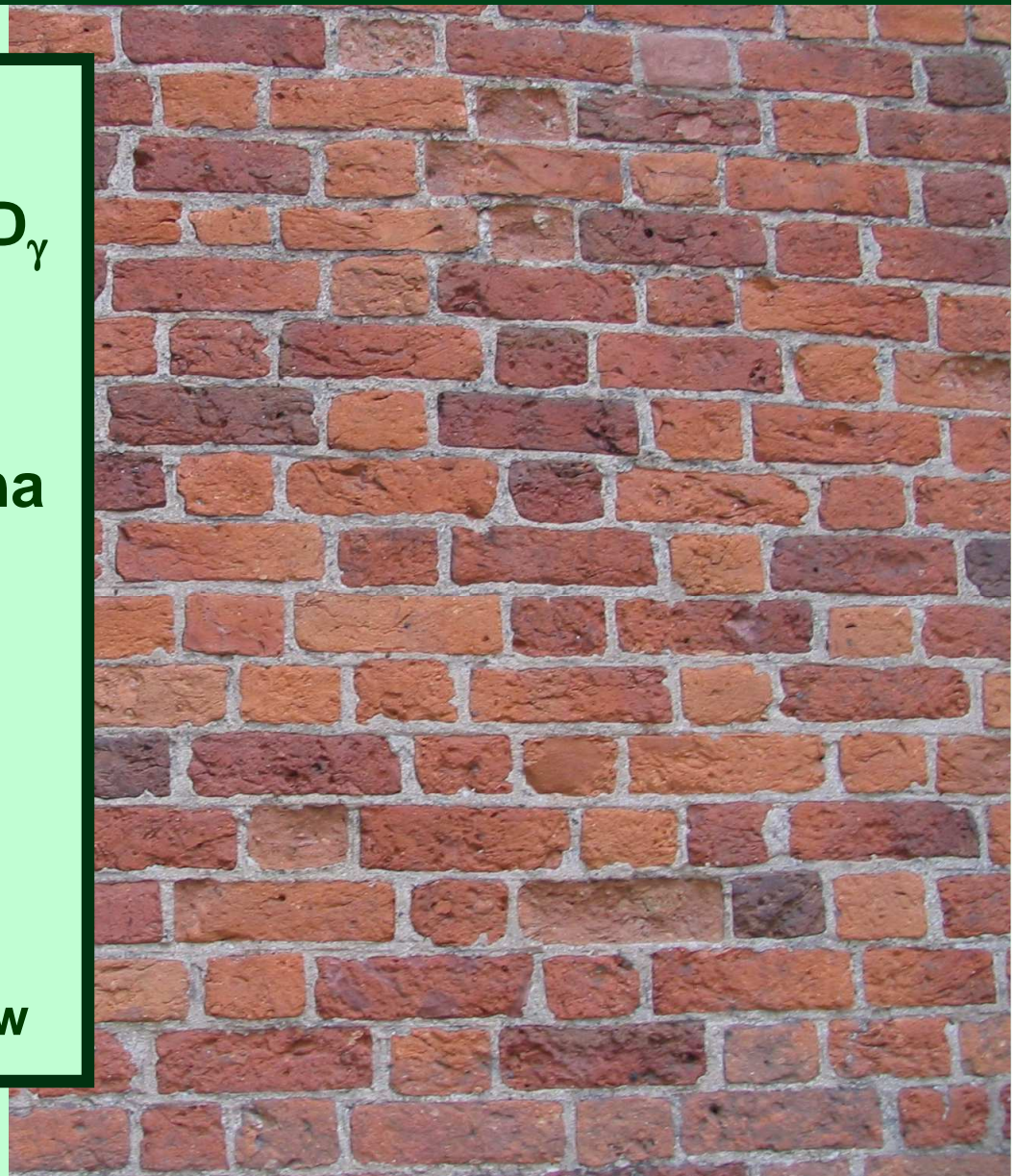
cegła zabytkowa

$$D_r = \cancel{D_\alpha} + T_\beta W_\beta D_\beta + G_\gamma W_\gamma D_\gamma$$

G_γ - poprawka związana z „niepełną matrycą” zależna od głębokości poboru

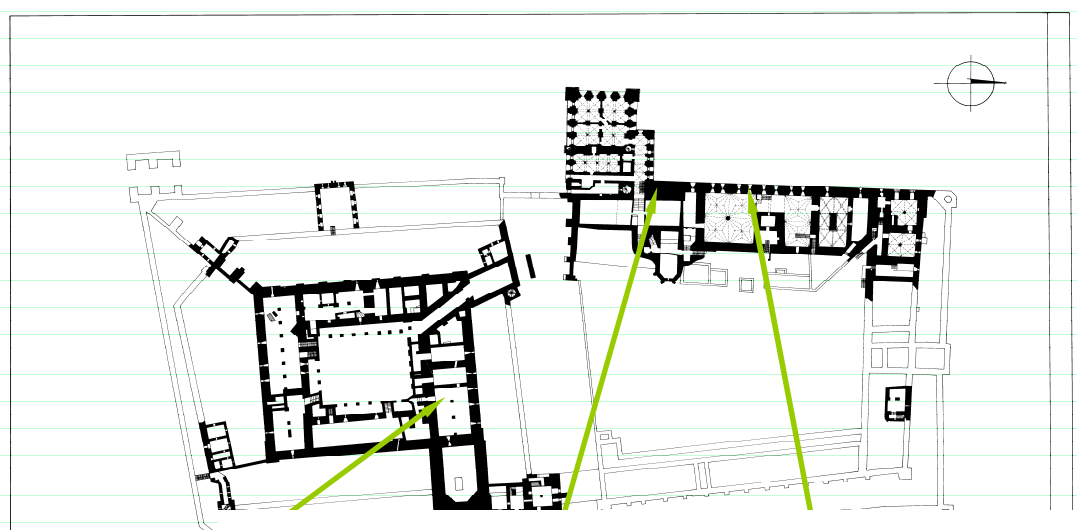
Problemy:

- niejednorodne otoczenie (zaprawa!)
- kłopot z instalacją dozymetrów

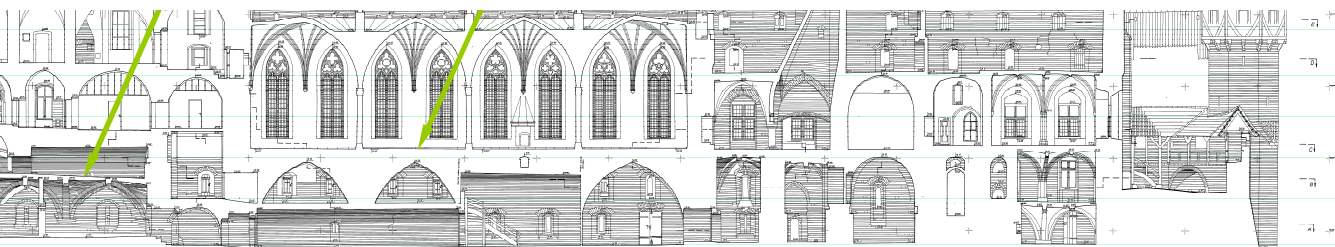
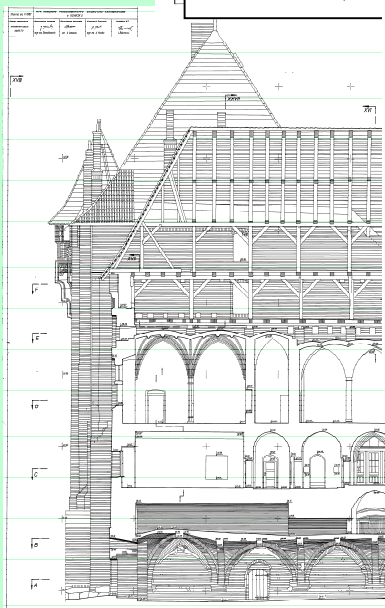

Dawka roczna

Mal1, 1

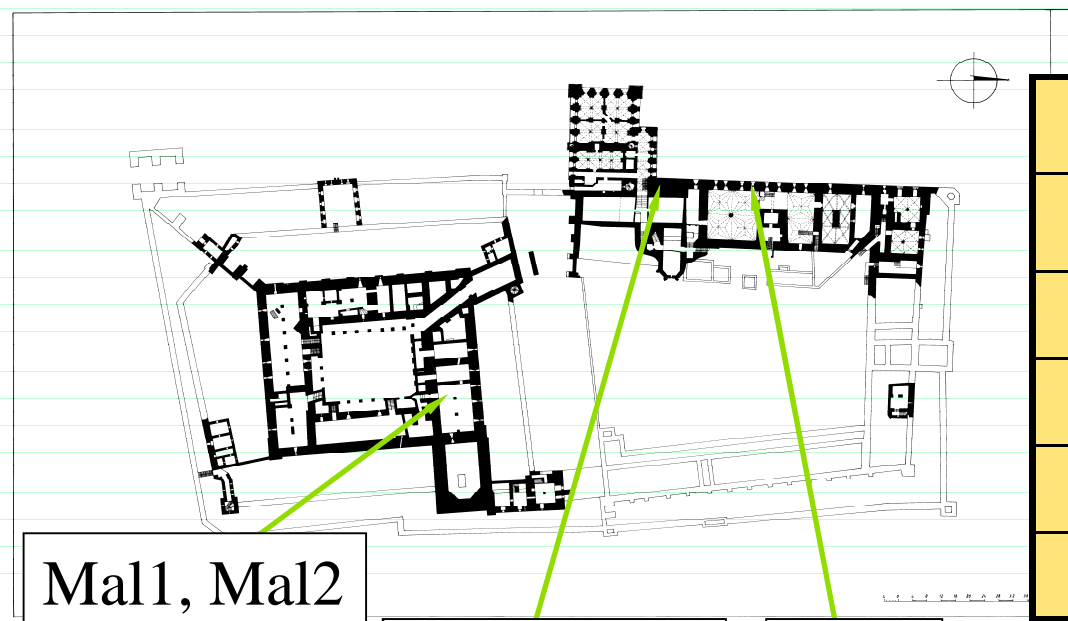
Sample	D_{K-40} ($\mu\text{Gy/a}$)		$D_{\text{Th-232}}$ ($\mu\text{Gy/a}$)		$D_{\text{U-238}}$ ($\mu\text{Gy/a}$)	
	brick	mortar	brick	mortar	brick	mortar
Mal1	508±5	173±2	367±2	86±1	192±2	77±1
Mal2	499±24		405±3			
Mal3	548±5	138±1	395±2	64±1	344±4	53±1
Mal4	575±5	183±2	453±2	103±1	348±2	77±1

Datowanie luminescencyjne

Dawka roczna

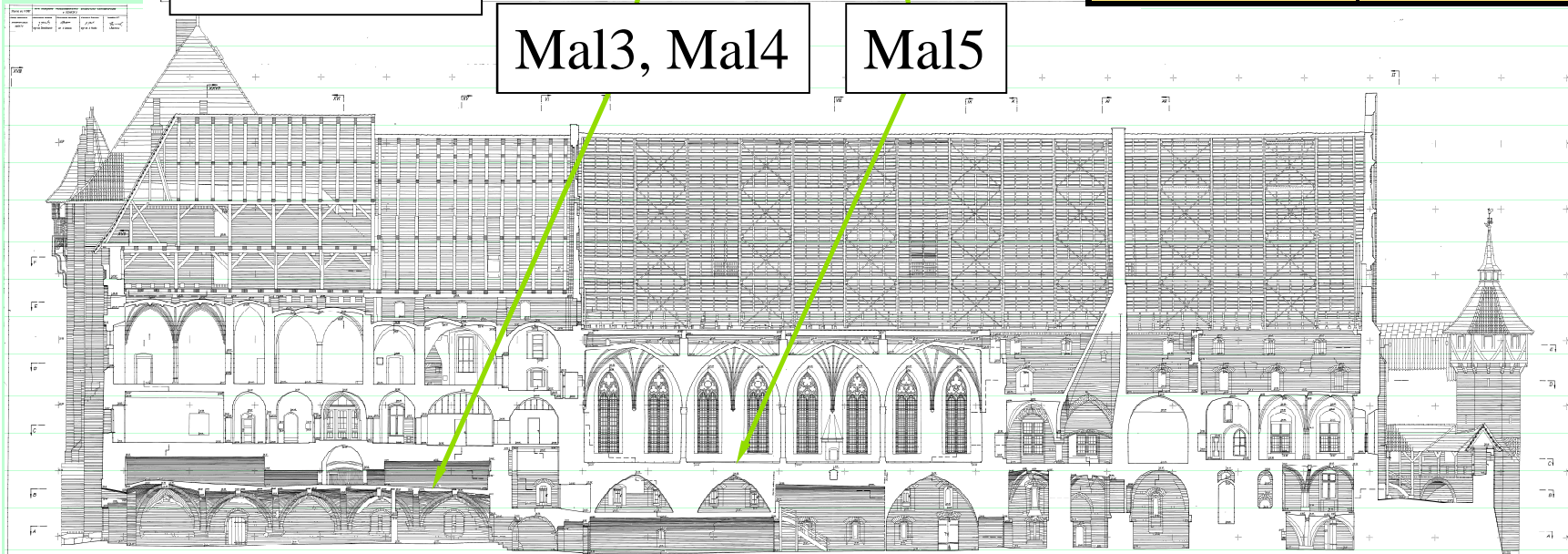

Ma1, Ma2

Ma3, Ma4

Ma5

Próbka	data
Ma1	1165-1246
Ma2	1212-1289
Ma3	1276-1346
Ma4	1315-1383
Ma5	1267-1338

Datowanie luminescencyjne

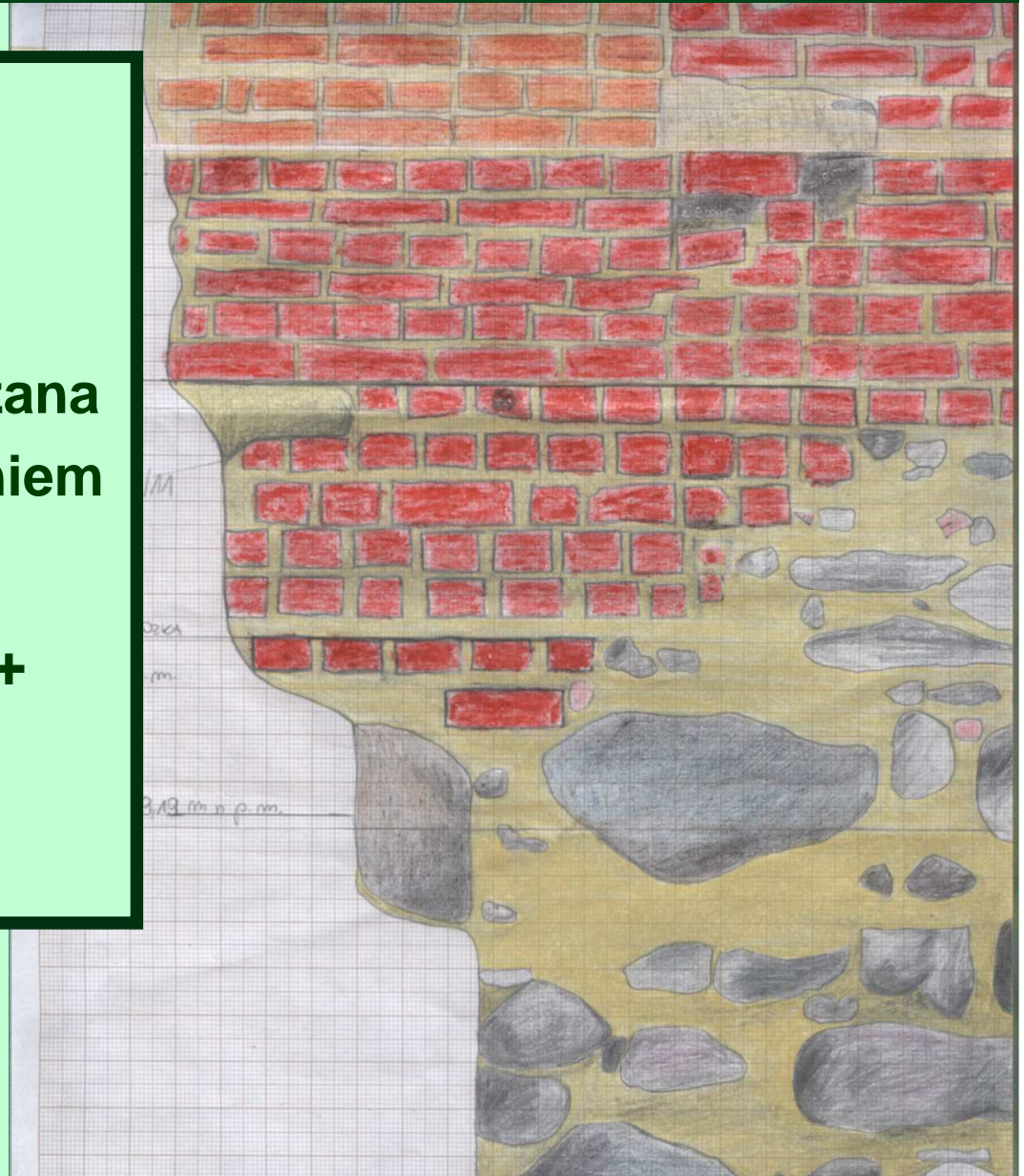
Dawka roczna

cegła archeologiczna

$$D_r = D_{\alpha} + T_{\beta} W_{\beta} D_{\beta} + D_{\gamma}$$

Dawka γ – złożona, wyznaczana indywidualnie z uwzględnieniem niejednorodności otoczenia

$$D_{\gamma} = p^c W_{\gamma}^c D_{\gamma}^c + p^1 W_{\gamma}^1 D_{\gamma}^1 + \\ + p^2 W_{\gamma}^2 D_{\gamma}^2 + \dots$$

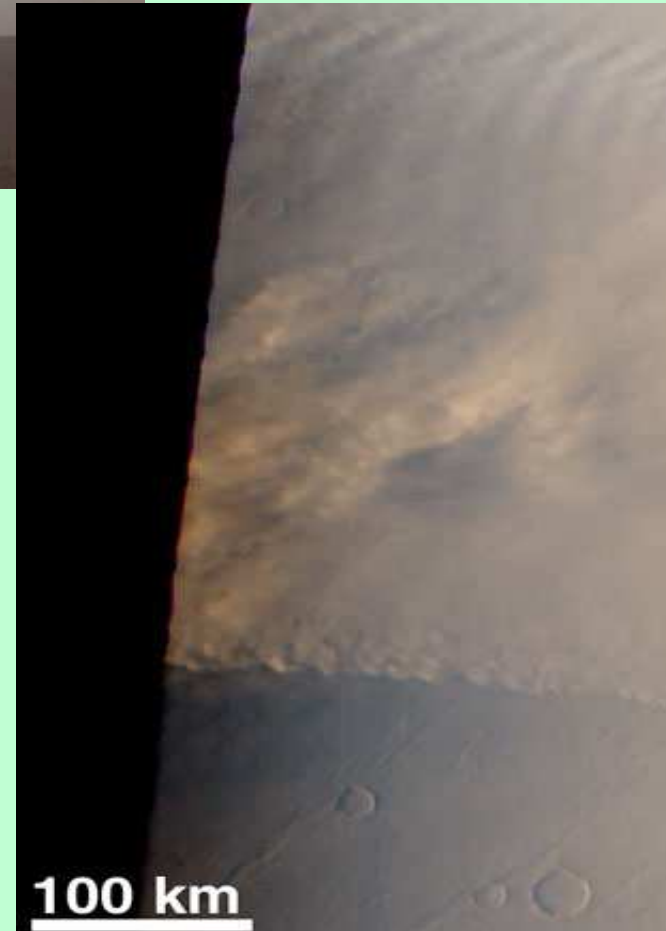
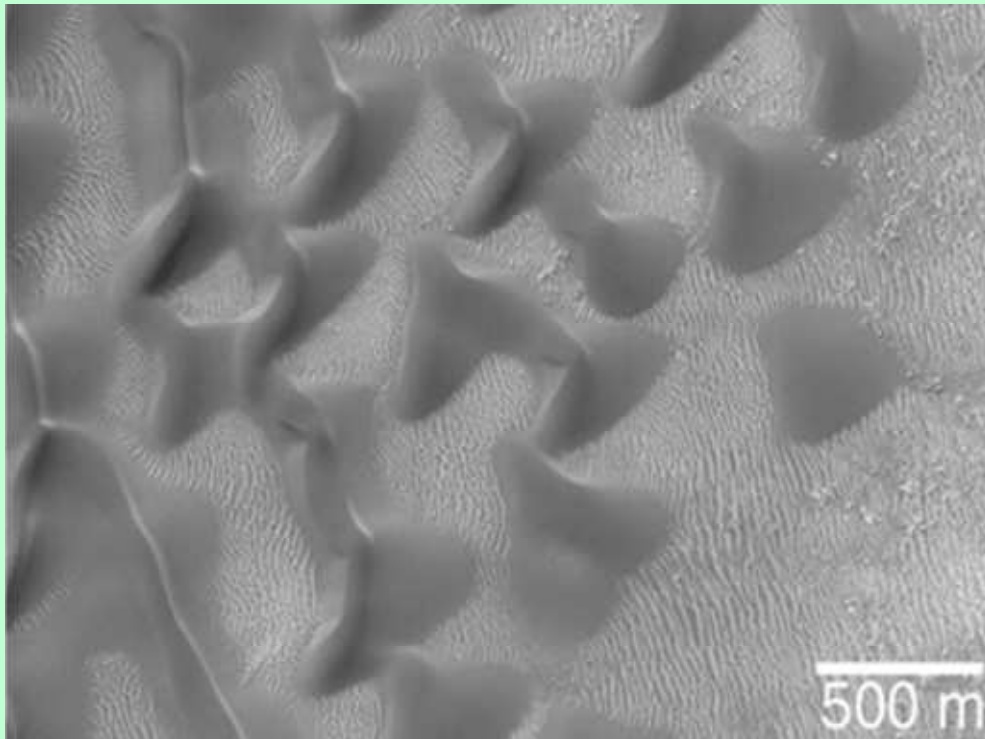

Zalety datowania luminescencyjnego

- **Określa wiek powstania obiektu**
- **Ziemijski zakres datowania obejmuje czasy ostatnich zlodowaceń, czyli okres najbardziej interesujący z uwagi na zmiany klimatyczne.**
- **Technika jest sprawdzona i ugruntowana od wielu lat;**
- **Instrumenty pomiarowe do pomiaru TL/OSL nie są skomplikowane.**

Ciekawe wezwania

Datowanie osadów na Marsie...
eolicznych

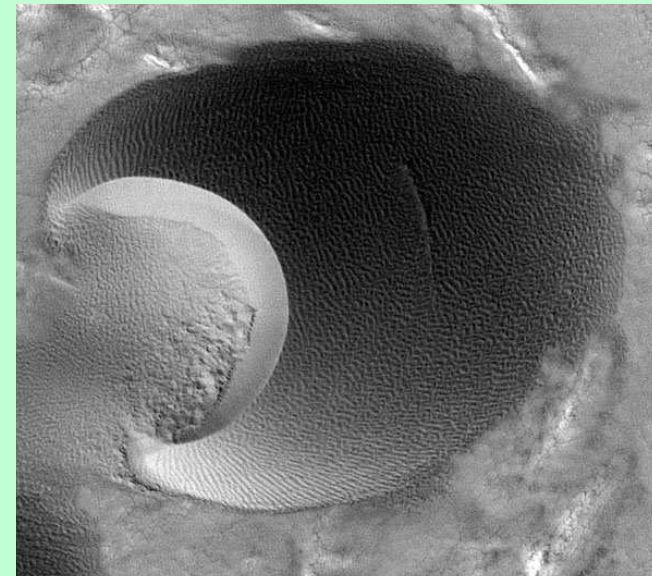
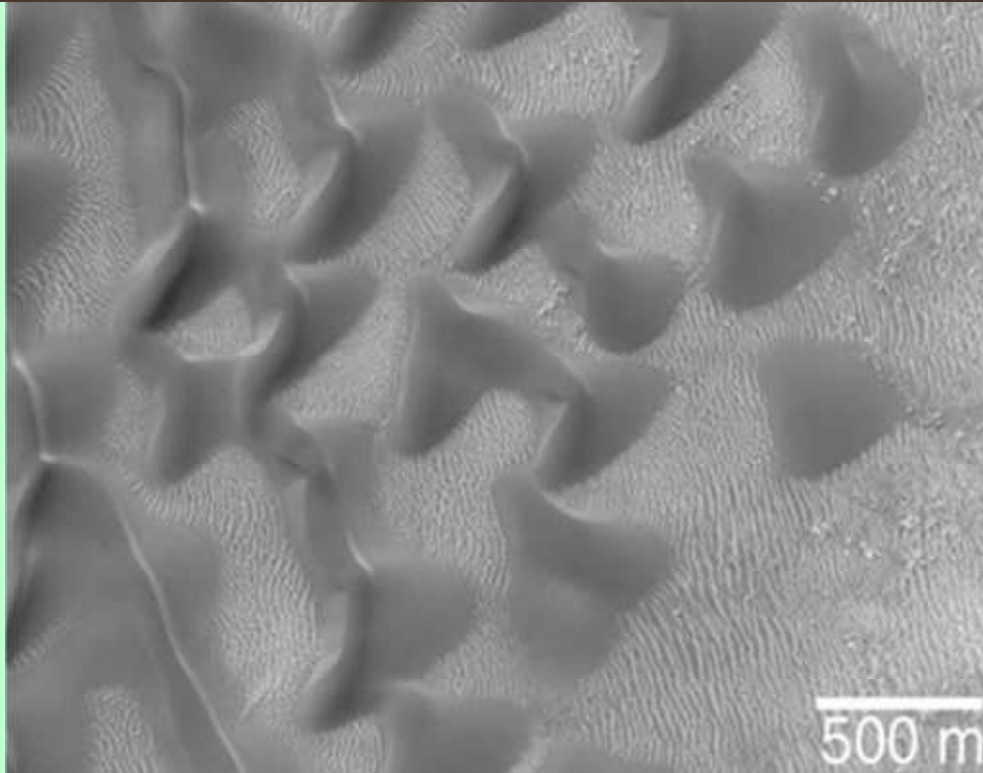

Datowanie luminescencyjne

Ciekawe wezwania

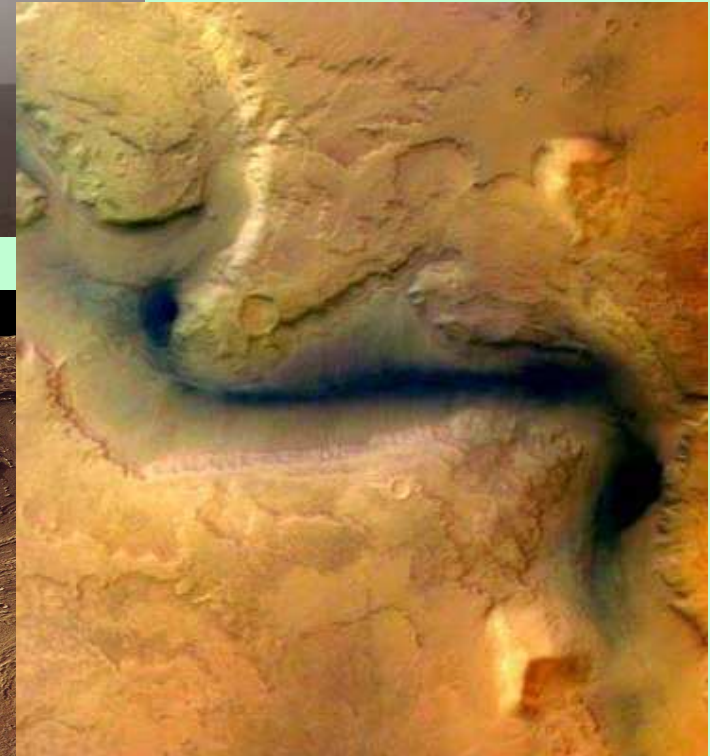
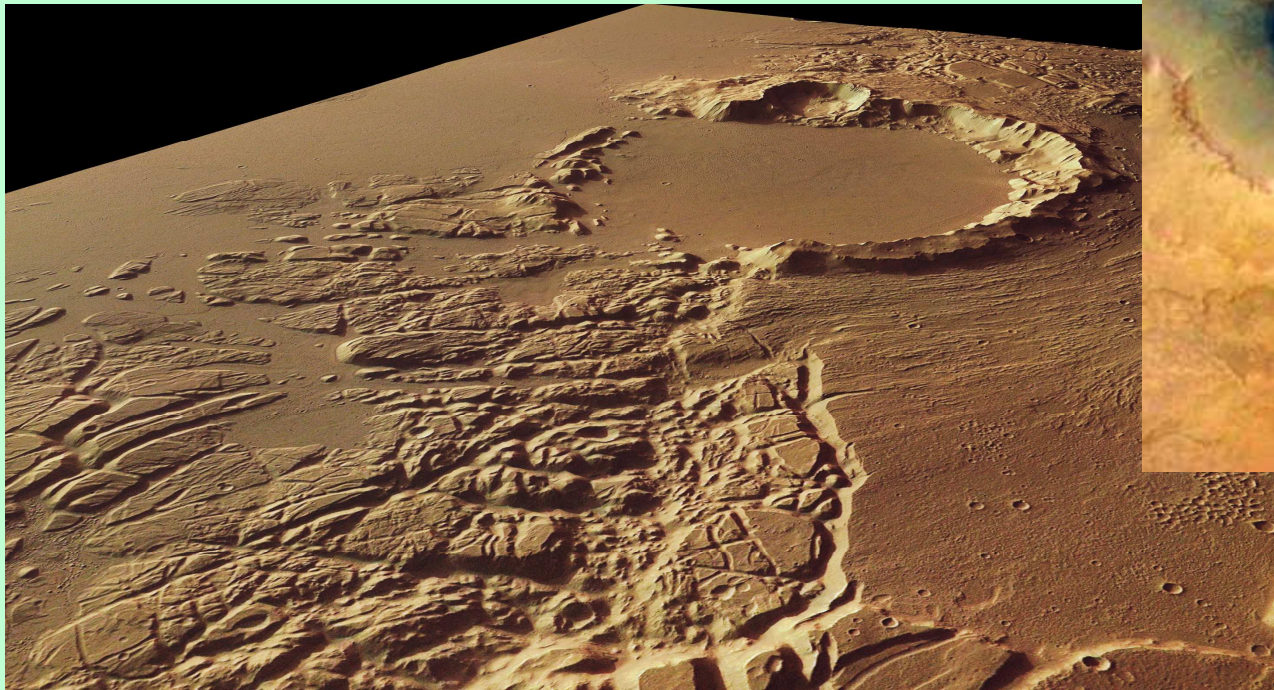
Datowanie osadów na Marsie...
eolicznych

Datowanie luminescencyjne

Ciekawe wezwania

Datowanie osadów na Marsie...
eolicznych, fluwialnych

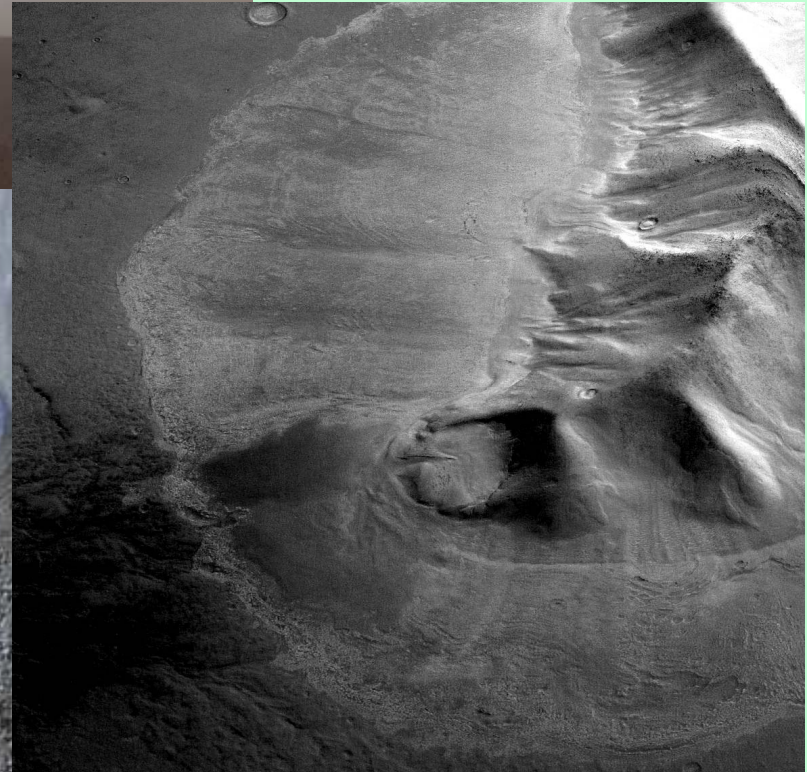

Datowanie luminescencyjne

Ciekawe wezwania

Datowanie osadów na Marsie...
eolicznych, fluwialnych i glacialnych

Datowanie luminescencyjne

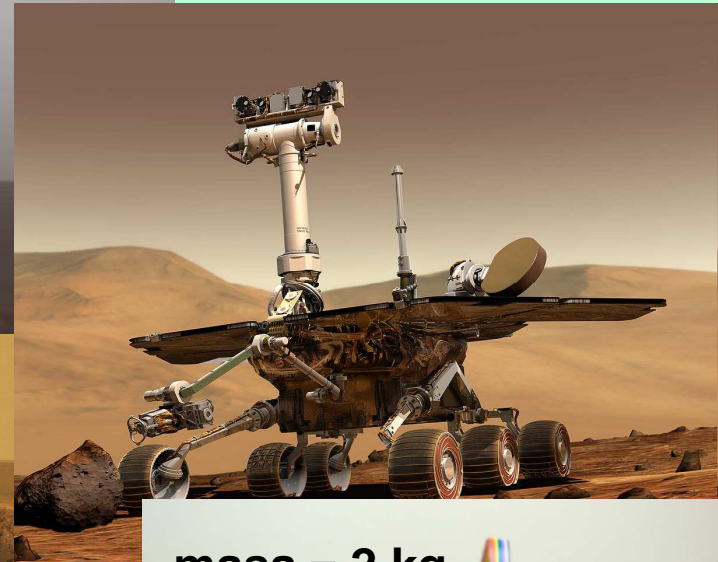
Ciekawe wezwania

Datowanie osadów na Marsie...
eolicznych, fluwialnych i glacialnych

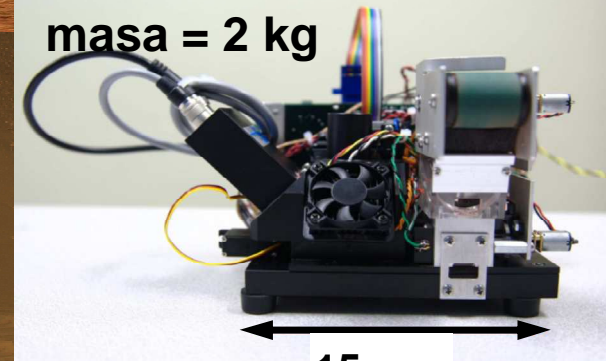
Zakres
datowania
osadów

10 tys. lat – na powierzchni

2 mln lat - 3 - 4 m pod powierzchnią

masa = 2 kg

15 cm

Datowanie luminescencyjne

Dziękuję za uwagę